

مەسەلە ی کوردستان
لە نیوان مەملانێی تورک و ئینگیزی دا
سەرەتایەک بۆ داگیرکردن

سەلام ناوخۆش

پۆدەبەزاندنی چۆرەما کتێب: سەردانی: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

تەمبیل: **أنواع الكتب راجع: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)**

پەراي: داتنۆد کتەبەهای مختلفە: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للكتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

**مەسەلەى كوردستان
لەنيوان مەملانينى تورك و ئينگيزدا**

سەرەتايەك بۇ داگير كوردن.

سەلام ناوخوش

مسئله‌ی کوردستان

له‌نیوان مەملانێی تورک و ئینگلیزدا

ناوی نروسەر: سەلام ناوخۆش

کۆمپوتەر: هیفی

ژمارەى سپاردن- ۴۰۴ -

تـــــــیراژ: (۲۰۰) دانە

پیشہ کی

لہجہ راہی سہدہی بیستہ، کولونیا لیم شینوارنکی تری وەرگرت . نہ گہر ماہیمنی مسہلہ کمش
ہمروہک خزی مایموہ، نسلکی بابہت ہمر داگیر کردن و برسی کردن و قہر کردن ہوو، بہلام بہراہی
چہرخہ کہ وای دہخواست مسہلہی دہلوماسی لہ مسہلہی عہسکری فہرترہی. نیہیریا لیمز
رؤز ناوا ہمر چوئی بی ہمرچ بکا دہرہق گہلانی رؤزہلاتی دین و کھلورجیا ناسایی، بہلام
دروست ہوونی رزحی نیہیریا لیمز گہلانی دراوسی و ہاودین و ہاومیزوو مسہلہی کہ
وہستانی دہوی. جہنگی یدہ کمی جیہان بہمہریانوو و پاساوی بی، جہنگیکی نیہیریا لیمز ہوو، گہلانی
رؤزہلات بہگشتی و کورود بہتابہنی باجہ گمورہ کہی دا. لہپاش روخانی دہسہلاتی عملانی
نیتحادیہ کانی عوسمانی، لہنیزان سمرانی کمالی و نینگلیز مہملانی ہاتہ کایموہ. وہنہ بی
مہملانیہ کہ دہنی، شارستانی پان فکری بی. بہلکو خودی مہملانی یہ کہ لہپتاو رہگ
داکوتانی "دہسہلاتیکی نوی" ہوو. بہہیچ جزوی مہملانی بہ کی " قومیش " لہنیزانیان لہنارا
نہ ہوو، نہ گہر نا نەدہ ہوو تورک پشت لہمسہلہی پان تورکیزم بکھن واز لہزور شوینی تورک نشین
لہناسیاو نہوروپا بکھن و بہواتا بہ کی تر، خودی مہملانی یہ کہ ہاوکاریہ کی رزحی و ماددی
ہمردوو عہقلیہی نوئی تورکی و نینگلیز ہوو لہینا ورہگ داکوتانی لیمہیریا لیمز بہحوکمی نہوہی
ولانی کورد لہنیزان قہلمہوی ہمردوو دہسلاندابوو، بڑ یہہمردوو لا وہیانکرد کورد باجیکی
چارہنوسازیدات: نہویش ولاتہ کہ " بہرہسی " بہزہبری " شہرعیہی دہوی" داگیر بکریو وا
بہشگری.

نہم کورنہ لینکولنہوہ لہ سی بہشی سہرہ کی پیکدی:

بہشی یہکم:

تایمہ بہ پیکہوتنامہی سایکس بیکنزو پیمانہی سیفہر و لوزان و کاریگہری ہمریہ کہ پان
لہسہر دہوشی دوزی کوردستان - وہک ولاتیک - لہناوچہ کہدا.^۱

بہشی دوہوم:

لەمەسەلەى ھاتن و سزاتىزىيەتى ميجەرنونىل لە كوردستان دەكۆلىتمەو ھەول دەدات نەو دەرىى
كەمەبەسنى سەرەكى نىنگلىز لەناردنى نونىل بۆ كوردستان بۆمەزەو ھەندى كورد نەبوو.

بەشىسىيەم:

لە كەسايەتى و سزاتىزى نۆزدەمەر دەكۆلىتمەو، نەو دەردەخا نۆزدەمەر خەرىكى بە نوركى
كردنى باشورى كوردستان بوو.^٢

لە كۆتابى كورنە نووسىنيگمان بلار كردۆتەو بەناوى:

(پيش نەو نىنگلىز دەولەتى عىراق دامەزىنى حكومەتىكى كوردى لەسلىمانى دامەزراند)^٢
ھەر بۆنەو بەسلىن كە نىنگلىز چاك دەيزانى باشورى كوردستان بەشيك نە لە عىراق ھەر
خۆى بەرەسى دانى بە دەسلەتى حكومەتى خواروى كوردستان بە سەركايمى شىخ محمد ناو
بەلام نەم حكومەتە بەھۆى سياسەتى داگر كەرانەى نىنگلىز و تورك لەلايەك وعەقلىەنى سياسى
كوردى لەمسا لەلايەكى ترەسكۆى ھىنا و كورد و كوردستانى باشور مۇركى " عىراقچىنى " پان
پوھ لكيندر!!

سەلام ناوخۆش

٢٠٠١/٨/١٥

---

^٢ ١ بەشى دووهم و سىيەم لەزمارە (١١) و (١٢) ىگۆفارى دھۆك بلاوبۆتەو.

^٢ ١ نەم نووسىنە لەزمارە (٢١٦٢) ى ١٢٢ ٨ ٢٠٠٠ رۆژنامەى برايمەنى بلاوگراوتەو .

له په یمانی سایکس بیکنووه بۆ

کۆنگرە ناستی پاریس

له ماوهی چەنگی یەكەمی جیهانی دا کوردستان بەبێ ویستی کورد ببووە جەرگەی پێکدادانی هیزەکانی روسیا و ئینگلیز و عوسمانی ئەم شەڕە ئاکامی ئەو ململانی قوولەی دەسلەتیی عەسکەری و جیاوازی شارستانی بوو، رۆژ ئاوا بەهەردوو کامپی شەرقی و غەربی دەیه‌ویست کۆتایی بەبوونی دەولەتی عوسمانی یێنی.

ئینگلیز و فەرەنسا لەم شەڕەدا لەپاڵەتدا هاوستراتیژ بوون دەیانە ویست هەریەکە بەشێکی ئەو دەولەتە بەرکەوتی، بۆ مەیسەر بوونی ئەو پڕۆسەیەش لە رینگای مسیونێرو گەشتیارەکانیاندا پێشتر خەریکی داگیر کردنیکی فکری و ئاڵاوی ئاژاوە بوون، هەرچی روسیا بوو ئەوا بەدریژایی سەدەیی نۆزدەهەم چەندەها جار شەری عەسکەری گەورەیی لەدژی عوسمانی یەکان سازدا بوو، هەروەها بەجوگمی هاو سنووری بوون لەگەڵ دەولەتی عوسمانی دا ئەوا توانی بووی هەتا پێگەیەکی فکری و دینی و عەسکەری لەسەر سنوورەکان لەنیوگەلانی ناو ئەمپراتۆریەت بەتایبەت ئەرمن و کورد بۆ خۆی دروست بکات.

بۆ یە ململانی دینی لەنیوان روسیا و دەولەتی عوسمانی تاپا دەیک چوارچێوەیەکی ململانی کە ی بەخۆوە گرت بوو، هەرچی ئەلمانیا بوو ئەوا هەرچەند لەپاڵەت هاوپیەمانی دەولەتی عوسمانی بوو - ئەگەر لەجەنگ سەرکەوت با ئەوا داگیر کردنی هەموو دەولەتی عوسمانی بەکێ لە ئارمانجانه ستراتیژیەکانی بوو - نەوت یەکی لەو ئارمانجانه

بوو كه ئەلمانىيە پەلەكەش كۆرەو بىر لەدەست بەسەرا گرتنى دەولەتى
عوسمانى بىكەتەو.

ئەمە دەولەتى عوسمانىش لەپاش كۆدەتەي تەمۇزى ١٩٠٨ بەتەواوى
ستراتىرى ئىسلامى خۇزى لەدەست دابوو، دەولەت ھەر بەناو ئىسلامى
بوو چونكە گروپى دەسەلاتدارى ئىتھاد تەرەقى ئەك ھەرئىسلامى
نەبوون بەلكو گروپىكى ماسۇنى بوون تەواو لەراژەي يەھودىيەتى
جىھانى دابوون بۇيە بە ((بەئەلمانى بوونى دەولەتى))و
چەرساندنەوى گەلانى ناو ئەمپراتۆرىيەت مۇسلمان يان غەيرە
مۇسلمان كارىنگەرىكى زۆر گرنگى ھەبوو لەسەر خەتمىيەتى بەزىنى
دەولەت لەبەرامبەر ھاو پەيمانەكان، ھاو پەيمانە كانىش ھەركە گەيشتە
يەقىن كە ھەرسى دەولەتى عوسمانى مەسۇگەر بوو، ئەوا لەزۆر
كەنەلەو پەيوەندى يان بەگەلانى ناو ئەمپراتۆرىيەت وەك عەرەب و كوردو
ئەرمەنى كرد، ئەو بەلئىنانەش ھەرتەنھا بۇ زووتر مەيسەر بوونى داگىر
كردن بوونەك ئەنجامدانى بەلئىنەكان بى، ئاشكرا بوونى دەقى
رىكەموتنامەي سايكس بىكۆ لەپاش سەر كەوتنى كۆدەتەي پروس لە
١٩١٧/١١/٧ (١) ناسراو بە شۆرش ئۆكتۇبەر زىتر ماھىيەتى داگىر
كارانەي ئىنگلىز و فەرنسە و روسيا لەبەرامبەر گەلانى ناو
ئەمپراترىيەتى عوسمانى دەردەخەن.

رېښه و تنامه دى سايكس بيكو يا خود رېښه و تنامه دى

سايكس - بيكو - سازا نؤف؟

ئو رېښه و تنامه دى سه ره تا بيرؤگه يه كى بهر تاني - له رهنسي بو، هيشتا جهنگى يه كى جيهان له گهرمى بو، بهر تانياو فره نسا له رېښه دى سايكس و بيكو حؤلى دارشتنى نه خشه دى دواى روخانى دهوله تى عوسمانى بو، هردولا له مائسى ۱۹۱۶ له سه ره هندی بڼه مای سه ره كى دابه ش كردنى دهوله تى عوسمانى رېښه و تن، به لام به حوكمى نه وه دى روسيا دهورېكى زؤر سه ره كى ه بو نه وسا هره ها به حوكمى نه وه دى هندی ناوچه دى دهوله تى عوسمانى له ژير دهستى روسيا بو هره ها روسيا ده گهل نه ربه ن و كورد جور ه هاوپه يمانى يه كى ه بو هره ها روسيا دوزمنى سه ره سخته دهوله تى عوسمانى بو له ه مووش گرنگتر پووسيا چاوى پرى بووه به شى باكورى كوردستان، ئو ناوچه يه ش بو داگير كردن سه باره ت بهر پووسيا سانتر بو بو ئينگليز و فره نسا، بؤيه هردولا بيريان له وه كرده وه كه پووسياش بكنه هاوپه يمانى خويان له و پرؤژه ئيستعمار يه دى ، سازانؤف وه زيرى دهره وه دى نه وسا پووسيا هاوشانى سايكس و بيكو بو، سازانؤف ته واو دى راسه دى پرؤژه كى كرد ئينجا له نيسانى ۱۹۱۶ رماه ندى و لاته كى له سه ره پرؤژه كه به م مرجانه پاگه ياند:

۱. پێویستە ناوچەی ئەرزه رۆم ترابزۆن و وان و بەدلیس هەتا ئەو شوێنەی دەکەوتتە رۆژ ناوای ترابزۆن لەسەر کەناری دەریای رەش هەمووی بۆ پووسیا دا بنرێت.

۲. ئەبێ ناوچەی کوردستان لە باشوری وان و بەدلیس دا، لە نیوانی موش و سەرت و روباری دجلە و جزیرەی ابن عمر، هێلی لوتکەی ئەو شاخانەی بەسەر عەمادیە دا دەهوانن لەگەڵ مەرگەرۆپ، هەموو بۆ پووسیا تەرخان بکری و روسیاش بەرامبەر بەمانە دان بەرەدا ئەنێت ئەو ناوچانەی کەوتووونەتە نیوان (ئالە داخ - قیصری - خربوط) هەمووی بۆ فرەنسای.

۳. روسیا بەوپەڕی توندو تیزبەرە بەرامبەر هەر هەولێکی فرەنسای دەهەستێت و پێی لەسەر ئەوە دانەگری کە نابێ هیچ بەشێک لە کوردستان، بەتایبەتی خۆرئاوای تورکیا بدرێت بەفرەنسە ^(۱)، پاش ئەوەی هەرسی لا سایکس - بیکۆ - سازانۆف لەسەر پرۆژەکە رازی بوون ئەوا لەئەیلوولی ۱۹۱۶ پرۆژەکە شەکلێکی رەسمی وەرگرت، هەر دەولەتەو بەشێک لەخاکی ئیمپراتۆریەتی بۆ خۆ دانا بوو، بەرەنگێکی جیاواز، وەک سنۆرێک، لەواتی تەرجیا دەکردهو، ^(۲) بەم شێوەیە ئەو شوێنەی لەسەر نەخشەکە رەنگی سووری بۆ دانرا بوو، ئەوا شوێنی دەسەلاتی ئینگلیزی دەگەیاندا، کە بەشێوەیەکی سەرەکی بریتی بوو لە دۆلی رافیدەین: ئەو ناوچەیە لە خانەقینی باشوری کوردستان درێژ دەبێتەو بەرەو سەرەو تاکو باشوری کۆیت ^(۳)، ناوچەی دەسەلاتی فرەنسایش بە

رەنگى شىن دىيار كرابوو ئەۋىش بەشىۋەيەكى سەرەكى ئەۋ
ئاۋچانە دەگىرتىمە كەئىستاپىۋى دەئىن سورىاۋ لوبىنان^(۱)
ھەروەھا ويلايەتى موسېل - خواروى كوردستان ، ھەروەھا باكورى
كوردستان (كەلەپەيمانى سايكس - بىكۇدا بەكوردستانى مەركىزى
ژوورو ئاۋبراۋە) بۇ روسىيى قەيسەرى دانرابوو^(۲)، ئاۋچەيەكىش
كەبەردەنگى سەۋىيە كرابوو ئەۋا بۇ ئىتالىا دانرابوو^(۷)

پوۋداۋەكانى دۋاى ئىمزاكردنى پەيمانى سايكس بىكۇ - سازانۇف و
ھەروەھا ھەرس ھىنانى دەۋلەتى عوسمانى چارەنوۋسى كوردستانى
بەئاقارنىك دابرد ھەرمەموۋى لەبەرژەۋەندى بەرىتانيا دابوو.

لەلايەك روسىيى قەيسەرى لەئاكامى كودەتاي ئۆكتۇبەر ھەرسى ھىناۋ
سوپايى روۋسى بەرىككەۋتنامەى سنورى و ھەروەھا پەيمانى لىتۋفسك
ۋازى لەباكورى كوردستان ھىناۋ ھەتا لەپەيمانەكەشى پەشىمان بۇۋە،
مستەملا كەمال بەپالپىشتى ئىنگىلىزەكان تۋانى ئەۋ دەرفەتە بىقۇزىتەرە
ئاۋچەكە بىخىتە ژىر دەسەلاتى خۇي، لەلايەكى تىرىش بەھوكمى ئەۋەى
ئىنگىلىز تەۋاۋى عىزراق و بەشىكى زۇرى خواروۋى كوردستانى لە
پەۋى عەسكىرى يەۋە داگىر كىردبوۋ، دەشى زانى نەرت لەۋناچەيە
ھەيە، بۇۋە تۋانى فەرمىسا رازى بىكات دەست بەردارى خواروۋى
كوردستان بى، لەپاش ئەۋ پوۋداۋانە، ئىنگىلىز بەسۋود ۋەرگىرتن لە
بەياننامەى لۋىد جۇرچ و كلىمانسۇ و ۋىدرۇ ۋىلسن بەتايىبەتى بەندى
دۋازدەى چۈلرە بەندەكەى ۋىلسن لەگەل ھاۋپەيمانەكان جاپى
كۇنگرەيەكى ئاشتىيان دا لە پارىس ، ئەۋ كۇنگرەيە خۇي لەخۇيدا

بریتی بوو له به شعرعی کردنی په یمانی سایکس بیکو، له رواله ت داوا
له کورد و عمره ب و نمرمن و ناشوری گرا که به شداری شو کونگره یه
بن، له و نیوه تنهها کورد هلویتسی باشی نه بوو، چونکه زوړبه ی
عشره تکان له ژیر راسپارده ی ئیتخادیه کان شهر ی هاوپه یمانه کانیان
کردبوو، هرچی نمرمن و ناشوری بوون نهوا دوو هیزی هاوپه یمانی
هاوپه یمانه کان بوون، هر یه که له دوو گله هر یه که ی به جوری داگیر
کردنی کوردستانی به شعرعی ده زانی نمرمنه کان بانگمشه ی نه و بیان
ده کرد که پاکوری کوردستان زندی نه وانه به جوری هه تا به گوړه ی
بهندی ۸۸ ی په یمانی سیفر به شیک له خاک ی کوردستان بۇ نمرمنه کان
دانرا بوو شوو نه ی وه وان، بدلیس تهرابزون نه رزه روم که کاتی
سایکس بیکو پوسیا داوای ده کرد، نهوا به شعرعی بۇ نمرمنه کان
دانرا بوو.

مه سه له ی به نمرمنی کردنی کوردستان میژوویه کی له مه کونتری هیه
به جوری رونا کبیریکی وه حاجی قادری کوی خوی له به رده م نه م
هره شه پی رانه گیراوه بویه هاواری سهرانی کوردی کردوه:

خاک ی جزیره و بۇتان یانی ولاتی کوردان

سه د حریف و سه د مخابن ده یکه ن به نمرمنستان

هیچ غیره ت نه واره، سه د جار قه سه م به قورئان

په یدا بی نمرمنستان نامینی یه که له کوردان ^(۸)

نه مهو بهندی (۱۶) ی په یمانی سان ستیفانوو بهندی (۶۱) ی به رلین
دوبه لگه ی حاشا هه لنه گرن له سر به نمرمنی کردنی کوردستان، هر

لەو بارەوه جەمال ئەبەز دەستی: لەنێوان ١٩١٥ - ١٩١٨ لەڕۆژەلاتی
 تورکیا نزیکەی (٧٠٠) هەزار کورد بەدەستی ئەرمن کوژراوه، تەنانەت
 لەسالی ١٩١٦ کاتی ک سوپای پوسی لە ئارچەیی حاجی ئۆمەرەن و
 بەلەکاتی یەو بەرەو رواندۆز هاتن، چوار لەو جی ئەرمنی و فەوجی
 نەستوریان لەگەڵ بوو، رۆژی ١٢ی مایس ئەم هیزانە شاری رواندزیان
 داگیر کرد، ئەرمنەکان بەبەرچاوی روسەکانەوه کەوتنەوه گیانی
 دانیشتوانی رواندۆز لەئەنجامدا نزیکەی (٥) هەزار پیاو ئافەرەت و
 منداڵ بوونە قوربانی، گوايه زۆر بەیان بە گوللە نەکوژران، بەلکو
 فرێراوەتە گەلی (فەرەندی) رواندز، لەنزیکەی (٢٠) هەزار خانووبەری
 ناوشار ئەنە (٢٠) مالت بەسەلامەتی دەرچوو (١) ئەو هەلۆیستە توندی
 ئەرمن دەرەق بەکوژدان دەرگرتنەوه بۆ ئەو وەهەمی ئەرمن کە
 بەشیکی کوردستان لە ئەسلدا خاکی ئەوانەو بەزۆری بەئیسلا و کورد
 کراوه هەرەها هەریەک لەروسیا و بەریتانیا دەرۆکی زۆر گرنگیان بینی
 لەدروست کردنی وەهەمی ئەرمنستانی گەرە لەسەر خاکی
 کوردستان (١)، بەحوکمی ئەوەی ئەرمن دەرگەل ھاوپەیمانەکان بوو،
 کوردیش دەرگەل دەولەتی عوسمانی بوو، هەر کەجەنگیش
 بەبەرژووەندی ھاوپەیمانەکان تەواو بوو، ئەرمن سورتەر بوون لەسەر
 بەناوی مافی مینۆوی یان بەسەر کوردستانەوه.

شەریف پاشای نوێنەری کوردان بۆ کۆنگرەیی ئاشتی پاریس خۆی لە
 بۆ گۆس نۆبیاری ئەرمن بۆ کۆنگرەیی ناوبراوە نزیک کردەوه هەردوولا
 لەئاکام رێککەوتن کە هەر یەک لەئەرمنستان و کوردستان لەیەک جیا بن

«هروه‌ها پیکره‌ی یاداشت‌نیکیان له‌یه‌کی ئاداری ۱۹۱۹ ئاراسته‌ی نه‌نجومه‌نی‌بالای هاوپه‌ی‌مانه‌کان کرد، هروه‌ها به‌حوکمی نه‌وه‌ی مه‌لوئستی کوردان له‌ به‌رام‌بهر هاوپه‌ی‌مانه‌کان لاواز بوو، بۆیه‌ نوێنه‌ری کورد دوو یاداشت و نه‌خشه‌ی له ۱۹۱۹/۳/۲۲ و ۱۹۲۱/۳/۱ ئاراسته‌ی کۆنگره‌ کرد بۆ نه‌وه‌ی سنوری کوردستان دیاری بکری»^(۱۱) و مه‌سه‌له‌ی کورد وه‌ک دۆژنکی په‌وا مامه‌له‌ی له‌گه‌ن بکری.

بی‌جگه‌ له‌ نه‌رمه‌ن، ئاشوریه‌کانیش به‌ پالپشتی زله‌یزه‌کان و کۆنگره‌ی ئاشتی‌یه‌وه‌ به‌ پاساوی مافی میژوویی ئاشوریه‌کان له‌ کوردستان ده‌یانویست ده‌وله‌تیکی ئاشوری له‌ کوردستان داپه‌مزرێن له‌و باره‌یه‌وه‌ . جۆزێف یعقوب له‌ کتێبی The Assyrian Question "مه‌سه‌له‌ی ئاشوریه‌کان" باس له‌ پێنج یاداشت ده‌کات که ئاشوریه‌کان پێشکه‌ش به‌ کۆنگره‌ی پارێسی‌یان کردوه‌. زۆربه‌ی نه‌و یاداشته‌نه‌ش له‌لایه‌ن که‌سانی دینی به‌ پالپشتی جالبه‌ و کۆمه‌له‌ی ئاشوری له‌ ده‌ره‌وه‌ی کوردستان ئاراسته‌ کراون. هه‌ندی له‌ داواکانی ئاشوریه‌کان له‌سه‌ر بته‌مای پالپشتی ئاشوریه‌کان بۆ هاوپه‌ی‌مانه‌کان دامه‌زرا‌بون، بۆیه‌ ده‌وله‌تیکی سه‌ربه‌خۆ بۆ ئاشوریه‌کان یه‌کی له‌ ئارمانه‌جه‌ ستراتیژیه‌کانی ئاشوریه‌کان بوو. نه‌و ده‌وله‌ته‌ش سنوره‌کانی ئاوا نه‌خشه‌ی بۆ کێشرا بوو: "ان‌الاشوریین یطالبون بدولة مستقلة تمتد حدودها من تکریت من الجنوب وحتى مقاطعة دیار بکر في الشمال ولخط مواز لضفاف الفرات في الغرب وحتى جبال لرمینیا في الشرق"^(۱۲) هروه‌ها له‌و یاداشته‌ی یان (به‌لگه‌ نامه‌ی) به‌ ناوی نه‌ته‌وه‌ی ئاشوری و

کلدانی پێش کەش بە کۆنگرەیی ئاشتی کراوە، بێجگە لەوێ زۆر
 شوێنی دی لە رۆژھەلات و باکووری کوردستان بە ولاتی خۆیان دەزانن،
 ئەمە داوا دەکەن کە ئاشوری و کلدان حکومەتیکی نیشتمانی سەر بەخۆ
 دا بەمەزنی و بە خۆیان کاروباری خۆیان بە ناوی ئاشوری و کلدانی
 بەرێوە ببەن وە ئەوە دەولەتەش دەبێ هەموو و ویلايەتی موسڵ لە
 خۆی بگرێ^(۱۲). ئەمە تورکمانەکانی کوردستانیش بە پالێشتی تورکیا
 ھەر بە ناوی مافی میژووێی تورکمان لە کوردستان داوای مافە
 نەتەوەیییەکانی خۆیان دەکرد^(۱۳). هیچ کوردێ ناتوانی نەکووی لەو
 بکات کە ئەرمن و ئاشوری و تورکمان لەگەڵ کورد لە کوردستان دەژین
 بە جۆرێ لە زۆر کات و شوێن جۆرە تەبایییەکی وا لە نێوان کورد
 ئەرمن و ئاشوری و تورکمان ھەبوو وەک بلیێ لە ئەسڵدا ئەمانە یەک
 نەتەوین. ئەمە ھەندێ سەرچاوە ئاماژە دەکەن کە هیچ دوو نەتەو
 ئاشوری و تورکمان لە ئەسڵدا ھەر کورد بن. ھەر چۆنی بێ، روسیا و
 بەریتانیا رۆڵی ئیستعماریانەیی خۆیان بینی لە روژاندن و خولقانی
 وەھمی دەسلاتی ئاشوری و ئەرمنی بەسەر کوردستانەو، چونکە
 پێش ھاتن و دەست تێکەڵ کردنی روسیا و ئینگلیز لە کاروباری
 دەولەتی عوسمانی هیچ کێشە یەکی ئایینی لە نێوان کورد ئەرمن /
 کورد ئاشوری نەبوو. ئەو روداو جەرگپرانەیی لە کاتی جەنگیش
 روواندا تەواو ئەوێان سەلماند کە ھەریەک لە ئیتحادیەکان
 ھاوپیەمانەکان بۆ مەرامی گلاوی خۆیان کورد و ئەرمن و کورد و
 ئاشوریان بە گژێک وەناو. ئەوان لەبەرنامەیان دانەبوو هیچ کیانی

نە بۆ كوردوۋە نە بۆ ئاشورى و ئەرەن دروست بىكەن بەلكو ھەموو مەبەستى ئەوان ئەنجامدانى پرۆژەى سايكس بېكۇ سازانۆف بوو و مەسەلەى كۆنگرەى ئاشتى پارىسش تەنبا تاكتىكىكى كاتى بوو ھەر بۆ ئەرەيان بوو شەرىعت بە داگیر كردنى خۆيان بەن. ئەگەر وانەبوا خۆى ھەرىكە لە ئەرەنى و ئاشورى "ھاودىن" ى ھاوپەیمانەكان بوون بۆچى وەك لە كاتى شەپ بەلئىنىيان پى دابوون كە دەولەتى سەرەخۆيان بۆ دابمەزىنن، بۆچى ھوكمى زاتى یشيان بۆ لە تورکیا و عىراق داوا نەكرد؟!

پەیمانى سىقەر يەكەم پەیمان بوو

بەرەسمى داواى داپەشكردنى كوردستانى دەكرد

لە ئاكامى شەپى چالدىران ١٥١٤ و پەیمانى زەھاوى ١٦٣٩ كوردستان كرا بە دوو بەشى سەرەكى. ئەمەى ئەمەق پى دى دەلئىن كوردستانى تورکیا و عىراق و سوريا كەوتە ژىر دەستى عوسمانى يەكان ھەرچى بەشى رۆژەلاتى كوردستانىش بوو ئەوا ھەر لە نىو قەلەمەرى سەفەویەكان مايمە. ئىران لە شەپى يەكەمى جیھاندا بەشدارى نەكرد و شەپەكە زیاتر لە دژى دەولەتى عوسمانى بوو، بۆیە بەشى رۆژەلاتى كوردستان لە پەیمانى نىو دەولتى يەكاندا ناوى نەھا توو. ئەمەش بىجگە لە ھۆیەى سەرەمە، دامەزراندنى دەولەتى ئىران بە ئاراستەى ئینگلیز يەكى لە ھۆیانەى تر بوو كەوا مامەلە لەگەل ئەو بەشەى كوردستان بكرى وەك بلىى ھەر لە نەسلدا بەشكى رەسمى دەولەتى

ئىراندا ھەر لەم روانگەو دە لە ساىكس بىكۇ دە نەلە سان رىمۇ و
 سىفەر و لۆزان ناوی رۆژەلانی كوردستان نەھاتوو. بە شىئو دەكى تر
 ئەگەر بىتو ئەم بەشەى كوردستان لە دەست دەسەلاتىكى تر بوايە لەگەل
 ستراتىژىيەتى ئىنگلىز دژ بوايە، ئەوا حەتمەن ئەم بەشەى كوردستانىش
 دەبوو جىنگاى گرنكى دانى ھاوپەيمانەكان. لە ھەرسى بەندى ٦٢ و
 ٦٣ و ٦٤ پەيمانى سىفەردا تەوا ئەو راستىيە بەرجەستە كراوە كە
 رۆژەلانی كوردستان ھىچ پەيوەندى لە دورو نزيكەو بە كوردستانى
 عوسمانلىيەو نىيە. بەواتاى پىنش ھەموو شتى پەيمانى سىفەر دانى
 بە شەرىعەتى دابەش كردنى كوردستان ناو. ئەو دەى لە بەندەكانىشى
 ھاتوو سەرەتا تەنھا ئاماژە بە حوكمى زاتى بۆ كوردەكانى باكور كراوە
 ئەك ھەموو كوردستانى عوسمانلى. ئەمەش ھەروەك لەگەل رەوتى
 روداوەكانى دواى جەنگ دەرگەوت تاكتىكىك پوو لە تاكتىكەكانى
 ئىنگلىز لە مەم و روژاندن و تۆقاندنى كەمالىەكان سەبارەت بە
 چارەنوسى ئايندەيان، بەواتاى راگەياندىنى پەيمانى سىفەر ھەرزاتر
 بۆ تۆقاندنى كەمالىەكان بوو ئەو دەى بە مەرجەكانى ئىنگلىز رازى بن.
 لە نەزمەرى كەمالىەكان سىفەر سىندارەى توركيا بوو. سۆفەتەيش لە
 ئارمانەجەكانى پەيمانى سىفەر دەرەسا، سۆفەتەتىەكان باوەريان وابوو
 كە جى بەجى كردنى پەيمانى سىفەر زياتر سنورى باشورى ولاتەكەيان
 دەكەوتتە ژۇر خەتەرى ئىمپىريالىزم. لە بەندى ٦٤ كە باسى لە
 كوردەكانى باشور دەكات ئەوا سى مەرجى بنەپەتى دانراون بۆ
 يەكگرتنى ئەم بەشە لەگەل باكور:

- ۱- ئەگەر زۆربەى ئىمۇ خەلكانەى كەوتۈنەتە خۇرەلاتى فۇرات و باشورى خۇرئاواى ئەرمىنياوۋ داواى جىابوونەوۋ لە تۈركىيا بگەن.
- ۲- كۆمەلەى گەلان لەو بااۋەرە دايتت كە ئەم گەلە ئەتۈائى سەربەخۇى و پىنسىپىرى ئەمە بىكات ئەوا تۈركىياش لە ئىستارە پەيمان دەدات ئىمۇ پىنسىپىرىە جىبەجى بىكات، دەست بەردارى ھەموو ماف و ئىمتازاتىكى خۇى ئەبى لەو ناۋچەانەدا
- ۳- ماۋەى سالىك بۇ پىيانەكردنى ئەم پەندە دانرا.

لە كاتى راگەياندىنى پەيمانى سىفەر زۆربەى باشور لە ژىر حوكمى راستەوخۇى مىجر سۇن حاكمى ئىنگلىز لە كوردستانى خواروۋ دابو^(۱۵) لە كۇتايى سالى ۱۹۲۰ ئىنگلىز پىراى ئەۋەىدا كە مەسەلەى دەۋلەتى كوردى شتىكى ەمەلى نىيە و لەجىئى خۇى نىيە، پاشان سەبارەت بە مەرجى يەكەم، ئىنگلىز حكۈمەتەكەى شىنخ مەحمۇدى بەزەبرى ھىز لە ئىۋو برد بوو، مىجر سۇن لە رىگاي "پىش كەرتن" ەۋە خەرىك بوو كەلىتى نىۋان شىنخ و رۇشنىبىرانى كوردى گەرەوتر دەكرد. ئەمەش لە خۇپا نەبوو، چونكە ئىنگلىز بە چاۋى شىنخ و سەروك ەشىرەتەك سەبرى شىخى دەكرد نەك ەك سەركردەيەك^(۱۶). ئۆزدەمىرو سەروكەكانى تر دەۋرىكى گىرنگيان بىنى بۇ ئەۋەى سەرانى كورد و رۇشنىبىرانى كورد لەناۋ خۇياندا تەبا نەبن. لە بەشى باكورى ولاتىش سەركردەكانى ئەۋى و ئەۋانەى لە ئەستەنبۇل بوون ەرىيەكەى چارەنۋوسى خۇى بەرەۋە ئاقارىكى نادىار دەبىرد. ئالەو كاتەش كەمالىيەكان ەموو ەۋلىكى جىدى خۇيان بەكار دەھىنا بۇ ئەۋەى

سەرکردە خێلەکی یەکان لە رۆناکبیرانی کورد دور بکەنەوە و واز لە
 سیفەر بینن. بەواتای ئینگلیز دەیانزانێ کە هەموو کورد لە گەل
 جیا بونەوه لە تورکیا نی، بۆیە ئەر مەرجە ئ لە پەیمانە کەدا دانابوو.
 ئەوا گریمان هەموو سەرکردەکان خێلافاتی خۆیان بەلانیباوە ببانە یەك
 دەنگ، ئەوا دەولەتی کوردی بە گێزەری سیفەر هەر دانەدەمزا چونکە
 دەبا کۆمەڵەی گەلان بگاتە ئەر قەناعەتە ئی کە کورد دەشین دەولەتی
 خۆیان بەرئۆه ببەن. لە نەزەری ئینگلیز کورد کۆمەڵی عەشائەن لە چاو
 گەلانی دی ناوچە کە دواکەوتوون ئەر نوختە یە هەتا ئاشوری و
 ئەر مەنی یەکانیش دەیانورێژاند بە بیانوی ئەرە ئەرە ئەرە لە کورد
 حەزەری و مەدنی تەن بۆیە ئەرە ئەرە ئەرە تەن لە کورد کە دەولەتیان
 هەبێت، هەرچی پیاوانی دەولەتی "خەلیفە" بوون لە ئەرە ئەرە ئەرە ئەوا
 تەواو لە ژێر ئاراستە ئی ئینگلیز دابوون. دەولەتی خەلیفە بە رەسمی
 رەزامەندی خۆی لە سەر سیفەر دابوو. لە ئەسڵدا خوودی کێشە کە
 دەبوو لە ئێوان تورکیا - کورد بوایە، بەلام ئینگلیز نە ک هەر ئەرە ئەرە
 بە دەولەتی خەلیفە رەوا نە دەبینی، بە لکۆ لە ئاقار هەولەکانی
 کەمالی یەکان بۆ روخانی دەولەتی خەلیفە بێ دەنگ بوون.
 کەمالی یەکانیش وەک وتمان سیفەر یان بە سێدارە ئی خۆیان دەزانێ.
 مەسەلە ئی دانای سانیک بۆ پیاو کەردنی پڕۆژە کە خۆی لە خۆیدا
 تاکتیکی دی ئینگلیز بوو دەرەق بە کورد ئەگەر نا پێشتر شیخ
 مەحمود بە تەنھا نامە یە کە توانی سەرانی ئینگلیز بە تاییبە ئی نوئیل و
 ویلس رازی بکات کە خۆی حکومەتیکی کوردی دابەزرێنی. ئەر

کاتیش نه دهولتهی عیراق دروست ببو وه نه دهولتهی تورکیا. به واتای نهگهر ئینگلیز رژد بایه لهسەر دامەزراندنی دهولتهی کوردی بۆ کورد نهوا وهك چۆن له سالی ۱۹۱۸ به حوکمداریهتی شیخ محمود رازی بوو ناوا دهستبهجیش رازی دهبوو کورد دهولتهی خۆی ههبی.

وئیرای نهو ههموو راستیانه، نهوا ئینگلیز ههر له رۆژی راگه یاندنی پهیمانی سیقهردا بپیراری داگیر کردنی باکوری کوردستانی دا چونکه نهو ناوچهیه، که وهك له سایکس بیکۆ بپیراری لهسەر داربوو دهبوو بۆ روسیا بێت بهلام کودهتای ئۆکتۆبهر وای کرد روسیا سوپای خۆی له ناوچهکه بکیشیتهره، به واتای مهسهلهی جاردانی حوکمی زاتی بۆ باکور زۆر ناسان بوو چونکه ناوچهکه هیچ هیزکی دژه ئینگلیزی ئی نهبوو. له بریتی نهوه نوسهری کتیبی "الرجل الصنم" که ئهفسهرێکی تورکی سهردهمی کهمالیهکان بووه، دهنوسی ئینگلیز گۆپی سهوزی بۆ مستهفا کهمال ههنگرد بۆ نهوهی بچی دهست بهسەر نهو ناوچهیه بگری و راپهرینی میلی بپهرا نهبی!

لهو چهند لاپههریهدا دهفامریتهوه که پهیمانی سیقهر کارێکی ئینگلیزی بووه له دژی تورکیا و ههندی له هاوپهیمانی خۆی به کاری هیناوه. نهگهرنا کۆنگرهی پاریس، که کارهکانی سالیک و سی رۆژی خایهه له ۱۹۱۹/۱/۱۸ - ۱۹۲۰/۱/۲۱، له بریتی چارهسهرێکی عادیلانهی کیشهی کورد و ئهرمه و ئاشوری، نهوا نهوهی ههش بوو ئینگلیز بهزهبری هیز له نیوی بدر به تایبهتی حکومهتهکهی شیخ محمود که له حوزهیرانی ۱۹۱۹ له نیو برا. بیانونی له ناوبردهکهش به هیچ جورێ لهگهڵ

بانگاشه ئىجابىيەكانى ئىنگلىز يەكى نەدەگرتەو "ئىنگلىز دەيانگوت شىخ پى'ى لە بەرى خۇى زياتر راكىشاو" (۱۷) ئەو ھەموو پى'ى لە بەر راكىشانەى شىخ فراوانکردنى سنورى دەسەلاتى ھۆكۈمەتەكى بوو - بەواتا دەيوست ھۆكۈمەتەكى ھەر لە سلىمانى نەبى' بەلكو ھەموو باشورى كوردستان بگرتەو لە نەزرى ئىنگلىز ئەمە تاوان بوو، چونكە ئىمان شىخ و كوردىيان ەك سەروك ەشیرەتیک دەبینى نەك ەك سەروك دەولەتیک و مىلەتیک. سەیر دەكەى كە كۆنگرەى ئاشتى خەرىكى كارە "ئاشتىخوازەكانى" خۇى بوو، ئىنگلىز ئا لەو كاتە بە زەبرى ھىز ھۆكەمدارىيەتى خوارووى كوردستانى لە ئىز بردوو. بەلام كە ئىنگلىز تەواو بۆى دەركەوت كە كەمالىيەكان تەواو لە راژەى سىياسەتى ئىنگلىز دان ئەوا نەك ھەر ماھىيەتى پەيمانى سىقەرمان ئاشكرا كرد، بەلكو پشتیان لە ئەرەمەن و ئاشورى و ەتا يۇنانىيەكانى ئەزمىرىش كرد. ئەمەو ئەگەر بزانىن يۇنان بە ئاراستەى ئىنگلىز و فەرەنسا ئەزمىرى داگیر كردبوو. بەم جۆرە ەك لە بەراى ئامازەمان پى'ى دا سىقەر لە رووى كەردارەو ئىقارارى دوو كوردستانى كرد بوو: كوردستانى عوسمانلى و كوردستانى ئىرانى. ھەرەھا باكور كە بە پى'ى سايكس بىكو سزانوف بىرار درابوو بدرى' بە روسىا، ئەوا ئەو بەشە ھەر بەپى'ى خودى پەيمانەكە لە بەشى باشور جىا كرابۆو. بە واتاى بە ھۆكىمى ئەوئى ئىنگلىز لە رووى ەسكەرەو فەرماندەبى باكورى نەدەكرد ھەرەھا بە ھۆكىمى ئەوئى ئەو دەقەرە ترسى لەسەر بەرژەوئەندىيەكانى سۆقىەت ەبوو، بۆرە لە سىقەردا ئامازە بە

حوكمى زاتى بۇ ئەر بەشەي كوردستان كراۋە ھەرچى مەسەلەي باشورى ولاتيشە ئەرلەر بەر ئەرەي لە رووى عەسەرىيەرە تاراندەك لە ژنەر حوكمى راستەوخۇي ئىنگلىز دابوو ھەرەھا ناوچەكە نەرتىكى زۆرى ھەبوو ئەرلەر ئىنگلىز "لكاندنەوہى" ئەر بەشەي بە باكور بە ھەندى مەرچى تەعجىزى بەست بۆۋە.

پەيمانى لۇزانى ۱۹۲۲

بە پانېشتى عەسكەرى و لۇجستى ھەندى لە ھاوپەيمانەكان وەك فەرەنسا و ئىتالىا ھەرەھا سۇقىيەت ، كەمالىيەكان بوونى خۇيان لە توركىيا كىردە ئەمرى واقع. ئەر رەوشەي ئەرەسا ھەمووى لە بەرژەۋەندى كەمالىيەكان و لە دژى كوردەكان بوو. لەو نىۋە بەتايبەتى پاش سەركەۋتنى كەمالىيەكان بەسەر يۇنانىيەكان لە ئىزمىر و دەرلەتى خەلافەتى ئەستەمبۇل، ئىنگلىز بىرى لە كۆنگرەيەكى دى ئاشتى دەكرەۋە. ماھىيەت و ستراتىژىيەتى كۆنگرەكە خۇي لەخۇيدا ھەلۋەشاندەنەرە يان ھەر ھىچ نەبى ھەموار كىردى بەندەكانى سىفەر سەبارەت بە كوردەۋە دەگەياند. لە ئاكام ھەر يەكە لە ئىنگلىز و توركىيا بە چەند ئامانچىك بەرەو كۆنگرەي ئاشتى لۇزان بەرى كەۋتن. كۆنگرەكە لە دوو ماۋەي جىياۋازدا دەستى بە كارەكانى خۇي كىرد. جارى يەكەم كۆنگرەكە لە (۲۰) ى تشرىنى دوۋەمى ۱۹۲۲ دەستى پى كىرد ھەتا (۴) ى شوباتى ۱۹۲۳ خايەند. جارى دوۋەمىش لە (۲۴) ى نىسان دەستى پى كىرد ھەتا ۲۴ تەمووزى ۱۹۲۳ ى خايەند^(۱۸) كىشەي

ویلايەتى موسىلى تەۋەرى سەرەكى دان وستاندىنى ھەردو شاندی
 ئینگىلىز و توركى بىو. لە ماوەى يەكەمدا لۆرد كىزۆنى سەرۋكى
 شاندی ئینگىلىز توانى قەناعەت بە ئىنىنى سەرۋكى شاندی توركى
 بىنى كە مەسلەى ویلايەتى موسىلى بە جيا بە دوو قولى لە نىو خۇيان
 باس بىكەن^(۳۰). لە ئاكام ھەر دوو لا لە كۇتايى ماوەى يەكەمدا
 ۱۹۲۳/۲/۴ رۇكەوتەن كە كىشەى باشورى كوردستان و ولايەتى موسىلى لە
 كارنامەى كۆنگرە دەرىنن و مۇلەتى نۇ مانگ بە توركىا و بىرىتانيا درا
 بۇ ئەۋەى لە ماوەىدا بگەنە تىگەيشتىكى راستەوخۇ ئەگەر
 نەگەيشتنە يەك ئەۋا كىشەكە رەۋانەى كۆمەلەى گەلان پكرى^(۳۱). ئەۋ
 مەسلەى، پەيوەست بوو بە كورد بەلام ھىچ لا رىيان بە كورد نەدا
 بەشدارى ئەۋ كۆنگرەىە بىكەن و لە چارەنوسى خۇيان بگۇلنەۋە. لە
 كۇتايى ماوەى دورەمىش بە واتاى ۱۹۲۳/۷/۲۴ كۆنگرەكە كۇتايى پى
 ھات بى ئەۋەى چارەسەرى مەسلەى باشورى كوردستان پكرى. ھىندە
 نەبى، توركىا ۋەك دەۋلەتلىك لەگەل بەشى باكورى كوردستاندا دانى پى
 دانرا و باشورى كوردستانىش رەۋانەى كۆمەلەى گەلان كرا. لە نەزمى
 توركىا لۇزان ویلايەتى موسىلى لە توركىا داپرى، بەلام گەرەنتى ھىمنى
 و تەنھى بۇ توركىا مسۆگەر كر^(۳۱)

لە دەقى پەيمانى لۇزان دا ناۋى كورد نەھاتتوۋە. مەسلەى دەۋلەتى
 كوردى بۇ تاكى غەيرە تورك و غەيرە موسلمان بە ھىچ جۇرئ لە
 پەيمانەكەدا ناماژەى پى نەكراۋە. بەلام بە ھوكمى ئەۋەى بەشىكى
 كوردستان لە توركىايە ھەرۋەھا كەمايەتى يەكى دىنى ۋەك ئەرمەن و

ئاشورى لە توركيادا هەيه، بۆيە بە شينۆه يەكى ناراستەخۆ ئاماژە بە
 مافى رۆشنپىرى و دىنى كراوه. ئەو ماف و ئەركانە لە پېنج بەندى
 لۆزان بە ژمارە ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٤٠، ٤٤ ئاماژەيان پى كراوه: بە پى
 خالى ٢٨ ئەو توركيە بەلەن دەدات كە ئازادى تەواو بە هەموو
 دانىشتوانى توركيە بدات بى دروست كردنى جياوازي سەبارەت بە زىند
 و نەتەو و زمان و رەگەز و دىن و عەقىدە. هەروەها كە مایەتەيە غەيرە
 موسلمانەكانىش مافى هات و چۆ و كوچ كردنيان هەيه^(٢٢). بەگوێرەي
 ئەو بەندە لە فەرھەم هينانى ئازادى دا هېچ جياوازيەك لە نىوان گەلانى
 ئاو توركيە نىيە بەواتاي كورد و تورك هەردوك دەبوو وەك يەك ئازاد
 بن. ئاشورى و ئەرمەنەكانىش هەر وە بەر هەمان پەيپروە دەكەون. محمد
 شىرزاد لە "نضال الاكراد" لاپەرە (٣٦) د. عەزىز شەمزىنى لە لاپەرە
 (١١٥ - ١١٦) ى كتيبي "جولانەوێ رزگارى نىشتەمانى كوردستان /
 دەلەين لە خالەكانى ٢٨، ٣٩، ٤٠ ى بەشى سىيەمى پەيمانى لۆزان دا
 وا هاتوو:

دەولەتى توركيە دەستەبەرى ئەو دەبى كە كورد، كەمە رەگەزىكى
 توركيە پىكدەهينى، بۆيە هەيه بە ئاشكرا بە زمانى نەتەوێى خۆي
 بدوى، لە دادگاكانى توركيادا بەكارى بينى، رۆژنامەو گۆڤار و پەرتوكى
 پى دەرگا، بۆيە هەيه يانەى زانستى، كۆمەلایەتى و پەروەردەيى كورد
 زمان پىكەوێنى و بەو پەرى ئازادىيەو لە ئاوخەر دەرەوێى توركيە
 هاتوچۆ بكا و هەموو ئەو مافە سياسىيەى دەبى كە توركەكان
 هەيانە" د. حامد لە كتيبي "المشكلة الكردية في الشرق الاوسط" لاپەرە

(٦٢) دەلى: له خالى ٣٩ ئازادى به نىشتمانه پىروەوانى كورد و ئىرمەن درلوه كه به زمانى خويان له بەردەم دادگاكان بدوين" به واتاي چۆن به ناو له پەيمانى سىفەردا ناوى كورد و ئىرمەن هاتووه، ئەوا له پەيمانى لۆزان به ئاماژەكردن ههنا بۆ كورد و ئىرمەن كراوه. ئەمەش بەلگەيەكى تره كه له كۆنگرهى ناستى لۆزان، كه ئینگليز خۆى تيدا بالا دەست بوو دەست بەردارى مافەكانى كورد و ئىرمەن و ناشورى بووه. ئەو ناو ههنا به تەماوى پەي كورد و ئىرمەن و ناشورى له لۆزان دا به شىنۆه يەكى ناراستەوخۆ مالى به توركييا دەدا كه لەمەو دوا رهوشى سياسى ولات به ناكارى بەرژەوهندى يەكانى توركييا بەرى و نكولى له بوونى كورد و ئىرمەن و ناشورى بكات، به تايبەتى كورد. له پاش كۆنگرهش ههروا كهوتەوه. له بەندى (٣٧) توركييا بەلێن دەدات كه هەرگيز ياسايەك دەرئەكا يا بربارێك دەرپخا ئەو مافانەى له هەرسى بەندەكەى پيشور خراڤە بەرچا و پيشيل بكات^(٣٣). خالى ٤٤يش باسى ئەوه دەكا كه بەلێنەكانى توركييا بەلێنى جيهانين، لەبەر ئەوه به ههچ شىنۆه يەك بۆى نيه ئەو بەلێنانە بشكىنى ئەگينا ئەو دەولەتەنەى پەيمانى لۆزانيان مۆر كردوه دەولەتە ئەندامەكانى كۆمەلەى گەلان بۆيان ههيه سەرپەرشتى جى به جى كردنى بەلێنەكان بكن و توركييا ناچار بكن ئەو بەلێنانە جى به جى بكا كه به دەولەتانی داوه^(٣٤) ئەگەر پى له هەرسى بەندى ٢٨ ، ٣٩ ، ٤٠ ئاماژە به دەولەت و كيانى كوردى نەكراوه به واتاي به تەواوى بىزۆكەى دەولەتى كوردى هەنۆه شىندرايتەوه. بەلام لەم بەندانه دان بەوه نراوه كه رهگەزێكى غەيره

تورکی له دوله‌تی تورکیا هه‌یه. له‌مه‌ش زیاتر ئه‌و رم‌گه‌زه غه‌یره
 تورکی‌یه زۆر مافی رۆشنییری و کهلتوری بۆ دابین کراوه. ده‌مارگیری
 نه‌توه‌یی ده‌سه‌لاتی تورک ئه‌وه‌نده‌ش بۆ کورد به‌ زۆر زانی. ده‌وله‌ت له
 نه‌زه‌ری که‌مال‌یه‌کاندا بوو به‌ بونیکی پی‌و‌ز به‌ جو‌ری ده‌وله‌تی تورکیا
 په‌رله‌مانی ناچار کرد خودی په‌یمان‌ی لۆزان هه‌لوه‌شیننیه‌وه. هه‌روه‌ها
 به‌پێی ده‌ستوری سزای تورک ژماره (٨٨) هه‌موو شتی‌ک دژ به‌ تورکیا
 قه‌مه‌غه‌کرا^(٢٦) له پاشان م‌کوم‌تر بوونی ده‌سه‌لاتی عه‌لمانی تورکی ئه‌وا
 به‌ گو‌نهری به‌ندی ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٣ زمانی کوردی له‌ تورکیا
 یاساغ کرا^(٢٧) ئه‌و کرده‌وانه‌ی تورکیا پێ‌شینی به‌ندی ٣٧ و ٤٤ ی
 په‌یمان‌ی لۆزانی ده‌کرد، که‌چی هاوپه‌یمان‌ه‌کان له‌ به‌رام‌به‌ر ئه‌و
 کرده‌وانه‌دا هیچ هه‌لو‌ئ‌ست‌یک‌یان نه‌ن‌وان‌د. ئه‌و بی‌ ده‌نگ‌یه‌ی
 هاوپه‌یمان‌ه‌کان به‌تایبه‌تی ئینگلیز له‌ به‌رام‌به‌ر کرده‌وه نام‌و‌ویی‌یه‌کانی
 ده‌وله‌تی تورکیا له‌ هه‌م‌به‌ر کوردا ده‌گه‌رێته‌وه بۆ چه‌ند ده‌ست
 به‌رداری‌یه‌کی تورکیا بۆ ئینگلیز. پێش هه‌موو شتی هه‌تا سه‌رده‌می
 کۆنگره‌ی ناشتی لۆزان نه‌سته‌مبۆل پایته‌ختی رۆ‌جی تورکیا هه‌ر له‌ ژێر
 کۆن‌ترۆلی هاوپه‌یمان‌ه‌کان بوو، به‌لام هه‌رکه شاندی حکومه‌تی ئه‌نقهره له
 لۆزان به‌ پێش‌نیاره‌کانی ئینگلیز رازی بوو، سوپای هاوپه‌یمان‌ه‌کان به‌بی
 ته‌قه شاری نه‌سته‌مبۆلیان چۆل کرد^(٢٧) پێش‌نیاره‌کانی ئینگلیز له
 لۆزان دا هیچ په‌یوه‌ندی به‌ مافه‌کانی کورده‌وه نه‌بوو به‌ واتای ئینگلیز
 له لۆزان ته‌واو ده‌ست به‌رداری با‌کوری کوردستان ب‌یوو بۆ تورکیا به
 مه‌رجی تورکیا ئه‌و مه‌رجانه جی‌به‌جی‌یکات^(٢٨):

۱- تۈركىيا پەيۋەندى بە ئىسلامەۋە نەمىنى.

۲- خەلافەتى ئىسلامى ھەلۋە شىنئىتەۋە.

۳- تۈركىيا بەلەين بدا بە دامپرکاندەنەۋە ھەر بىزۈتەۋە يەك كە لاينگرانى خەلىفە پىۋى ھەلبىست.

۴- تۈركىيا بۇ خۇى دەستۈرنىكى مەدەنى ھەلبىزىرى لە جىياتى دەستۈرى عوسمانى كە لەسەر بىنە ماكانى شەرىعەتى ئىسلام دامەززاۋە.

لە (۳۰) ى تشرىنى يەكەمى ۱۹۲۳ نەنجۈمەنى نىشتمانى بالآى تۈرك سىستەمى پە كۇمارى كۈردن و عەلمانى كۈردنى تۈركىيائى راگە ياند ھەرۋەھا لە سىۋى مارتى ۱۹۲۴ پەپىۋى ھەرسىۋى بەندى ژمارە ۴۲۹ ، ۴۳۰ ، ۴۳۱ دەستۈرى تۈركى سىستەمى خەلافەتى ئىسلامى لە تۈركىيا ھەلۋە شىنئىندىرايەۋە.

لە پاشان لە رىڭكاي كۇمەلەۋى گەلانەۋە، چارەنۈسى باشۋورى كۈردستان لە ژۇر دەستى تۈركەكان ھىنرا دەدەرۋە ئەۋ بەشەۋى كۈردستان كە بىرپار بوۋ لە لۇزان چارەسەر بىكرى لە بەشى باكور جيا كرايەۋە بەزەبرى ھىز كرايە بەشىك لە عىراقى عەرەبى.

بەمجۈرە لە كۈنگرەۋى ئاشتى لۇزان ھىچ رىزىك بۇ كۈرد دانەنرا. ئەمەۋ كۈرد بە زۇر رىڭكا ھەلىۋى دا لەگەل تۈرك و ئىنگلىز رىك بىكەۋى. بەلام بەرژەۋەندى يەكانى ئىنگلىز و تۈرك زۇر گەرەتەر بوۋن لە ماڧەكانى كۈرد. پەيمانى لۇزان ئەگەر بەندەكانى ۳۸ ، ۳۹ ، ۴۰ ى جىۋەجىۋ بىكرابان - كە سەبارەت بە ماڧەكانى كۈرد ھىچ پاىەكى ئەۋتۈيان نەبوۋ

- ئەوا دەگرا كە چارەنۆوسی كورد بەو دەردە نەبێ كە برا. بەلام لە
مێژوودا دەرفەتی رازمان نەبوو، ئەوەی رۆی دا دەبوو رۆیدا چونكە هیچ
كاتی بەرژەوهندی ئیستعمار جا چ ئیستعماری بیانی بی یان
ئیستعماری تورکی، عەرەبی، فارسی دەگەل وستی گەلانی ئازادیخواز
یەك ناگرتەوه. هەر لەسەر ئەو بنەمایە ئیستعماری ئینگلیز و
ئیستعماری تورك هاوشان لەگەل ئیستعماری عەرەب بەزەبری هیز
نیشتمانی كوردیان پارچه پارچه كرد و هەرچیان لە دەست هات لە
دژی كورد درنغان نەكرد.

پەراوێزەکان:

- ١- سیت سێزێل، الآشوریون فی مؤتمر الصلح باریس ١٩١٩، ص
- ٢- م. رسول هوار، کورد و باکووری کوردستان لە سەرەتای مێژووە هەتا شەری دوهمی جیهان -بەرگی بەکم- سلێمانی ٢٠٠٠، ل ٥٣١-٥٣٢.
- ٣- سەلام ناوخواش، کوردستان چۆن داگیر کرا و داهاش کرا، کوردستان ٢٠٠٠، ل ٧٤.
- ٤- د. جرجیس حسن، ترکیا فی الاستراتیجیة الأمريكية بعد سقوط الشاه، ١٩٩٠، ص ٨٢-٨٣.
- ٥- سەرچاوەی سەرەو.
- ٦- سەرچاوی ژمارە (٢).
- ٧- سەرچاوەی ژمارە (٣) و (٤).
- ٨- کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆبی، بغداد، ل ٥١.
- ٩- سەنتەری بڕایەتی ژمارە (١٦)، ل ٧٧.
- ١٠- د. کمال مظهر، کوردستان فی سنوات الحرب العالمية الاولى، بغداد ١٩٨٤، ص ٢٦٧. هەرەها بڕوانە سەنتەری بڕایەتی ژمارە (٩).
- ١١- سەرچاوەی ژمارە (١)، ل ١٤.
- ١٢- سەرچاوەی سەرەو، ل ٢٨.
- ١٣- سەرچاوەی سەرەو، ل ٣٠.
- ١٤- محمد سلام، مافی مێژوویی غەیرە کورد بەسەر کوردستانەو، رۆژنامەی پەیام. هەرەها کتیی مافی مێژووی غەیرە کورد بەسەر

کوردستانموه - کوممه نووسینک له باره ی ناسیونالیزم، ههولیر ١٩٩٩،
ل ٣٥.

١٥- نالای نیسلام ژماره (٢-٣) نهیلوی ١٩٩٩، ل ٢.

١٦- دیزک کینان کورد و کوردستان، وهرگیرانی سهلام ٢٠٠٠.

١٧- سهرجاوی پینشوو.

١٨- د. حامد محمود، المشکلة الكردية في الشرق الأوسط، مصر، ص ٦٢.

١٩- د. کمال نۆقه، کرۆنۆلۆژیای مهسهلهی موسڵ وهرگیرانی سهلام،
کوردستان ٢٠٠٠

٢٠- سهرجاوهی ژماره (١٨) و (١٩).

٢١- سهرجاوهی ژماره (١٩).

٢٢- محمد شیرزاد، نضال الاكراد ههروهه سهرجاوهی ژماره (١٨).

٢٣- د. جمال نهبهز، کوردستان و مهسهلهی کورد ههروهه بپروانه د. عزیز
شمعزینی، جولانهوهی رزگاریی نیشتمانی کوردستان، سلیمانی ١٩٩٨،

ل ١١٦

٢٤- د. عزیز شمعزینی، ل ١١٦

٢٥- سهلام، دوزی کورد له نیوان داجوون و ههلتچونیکي ناکۆک دا ههولیر

١٩٩٢، ل ٢٤

٢٦- گۆفاری بانگی ههق، ژ (١) ١٩٩١، ل ٢٤.

٢٧- سهلام، کوردستان چۆن داگیر کرا و داهمش کرا، کوردستان ١٩٩٨،
ل ٥٣.

مەسەلەى كورد لە نىوان
مىجەر نوئىل و
ئۆزدەمىر

۲ - ۱

پيشه‌گى:

له پاش ناگر بهسى مۆدۆرۆس، په‌يتا په‌يتا ململانى يه‌كى دى له‌نيوان به‌ردى هاوپه‌يمانه‌كان به‌تا يه‌تى به‌ريتانيا و فهره‌نسا سه‌رى هه‌لدا. به‌ريتانى يه‌كان هه‌ر به‌ ويلايه‌تى به‌سرا و به‌غدا رازى نه‌بوون، به‌لكو دديانه‌ويست ويلايه‌تى موسليش بخه‌نه‌ ژيتر كونترۆلى خويان. ئه‌و ويلايه‌ته‌ش زۆربه‌ى به‌گۆيردى په‌يمانى نه‌په‌تى سايكس-بيكو بۆ فهره‌نسا دانرابوو، به‌لام هۆكارى نه‌وت و جيزۆليتيكى شۆپنه‌كه‌ و هه‌روه‌ها پتكه‌ته‌ى نه‌ته‌ودى و دىنى و مه‌زه‌به‌ى هه‌رسى ويلايه‌ته‌كه‌، وايان له‌ به‌ريتانى يه‌كان كرد كه‌ به‌ هه‌ر جۆرى بى‌ ويلايه‌تى موسلى بخه‌نه‌ نيتو قه‌له‌مه‌ردى دسه‌لاتى خويان له‌هه‌ردوو ويلايه‌ته‌كه‌ى تر دا، گرتنى شارى موسلى له‌ پاش ناگر به‌سى مۆدۆرۆس و په‌يه‌ندى كردنى ئينگليز به‌ شتيخ محمود ئه‌و پرۆسه‌يه‌ى بۆ ئينگليز ناسانه‌ركرد. ململانى به‌ريتانيا و فهره‌نسا له‌سه‌ر ويلايه‌تى موسلى له‌ كۆنگره‌ى سان ريچو به‌ردو چاره‌سه‌ركردن چوو، نه‌ويش پاش ئه‌ودى كليمانتۆ سهرۆك و دزيрани فهره‌نسا به‌ پيشنيارى لونيدي سهره‌ك و دزيрани به‌ريتانيا رازى بوو، ئينگليز بۆ ئه‌ودى له‌سه‌ره‌تا به‌شيوه‌يه‌كى ناراسته‌وخۆ حوكمى كوردستان بكات ميجهر نوويل بۆ سليمانى هه‌نارد. له‌و لاوه‌ش كه‌مالى يه‌كان، بۆ ئه‌ودى دسه‌لاتى ئينگليز له‌ناو عه‌شيره‌ته‌كانى كورد بى‌ هتيز بكه‌ن نۆزده‌ميران بۆ باشورى كوردستان هه‌نارد. هه‌ر يه‌ك له‌م دوو هه‌ر يه‌كى به‌جۆرى دديه‌ويست كوردكان بۆ لای خويان كيش بكه‌ن.

ئهم نووسينه‌ هه‌ول ددات له‌ ماهيه‌تى هه‌ولى هه‌ر يه‌ك له‌ ميجهر نوويل و نۆزده‌مير بكوئيتيه‌ود. ئه‌ود بخاته‌ روو ناخۆ ئه‌و «دوو» د مه‌به‌ستيان به‌وه‌ هيچ شتى بۆ كورد بكه‌ن. بۆه‌ش ئهم بابته‌مان هه‌لبه‌ژارد، چونكه‌ ئه‌وانه‌ى ميترۆوى نووى كوردان نووسيه‌وته‌ود باس له‌ هه‌ردوو ك و دك يه‌ك ناكه‌ن، هه‌ندى ميجهر نوويل به‌ لۆزانسى كوردان دداناسيئ. هه‌نديكيش له‌ ژيتر كاريگه‌رى دبلۆماسيه‌تى نۆزده‌ميردا تووشى ته‌فردبوون و باو ده‌يان و ابوود كه‌ نۆزده‌مير گه‌ردكى بوو شتى بۆ كورد بكات.

بهشی یه کهم: میجهر نوئیل و مهسه لهی کوره .

۱- نینگلیز و فه زمانه وای ناراسته و خۆی کوردستان.

هه که، نینگلیز ددهستی به سه ههردوو ویلایهتی عه رهب نشینی به غدا و به سرا دا گرت، نهوتی کوردستانی باشور ددهسه لاتدارانی نینگلیزی په لکش کرد بۆ نهوهی نهو به شهی کوردستان که ناسرابو به ویلایهتی موسل بگرن. لهو به شهی کوردستان دا شیخ محمود سه رکرده یه کی هه رده ناسراوی کورد بوو. نینگلیز له کاتی شه ر و کوتایی شه ریش وهک دترک کینانی و نه دمۆندز له کتیه کانیا ن ده نوسن په یوه ندیا ن به سه رکرده کانی کورده وه کردبوو^(۱)، شیخ محمود یه کتی لهو سه رکردانه بوو که به نامه په یوه ندی به نینگلیز کردبوو بۆ نهوهی له به راه بهر دهر کردنی سوپای عوسمانی له سلیمانی بیهکن به حکمداری کوردستان^(۲).

له به را یی فه زمانه وای گوردنی کوردستان به شیه یه کی ناراسته و خۆ یه کتی له تاکتیکه کانی نینگلیز بوو، نه مهش په یوه ست بوو به پتیکهاته ی کۆمه لگای کوردی. بۆ مه سه ره گردنی نهو پیلانه نینگلیز چه نددها نه فسه ری هه والگری نارد کوردستان. نه حمده خواجه له کتیبی «چیم دی» به رگی دوو دم لاپه رده (۷) ناوی نه فسه رده کان به م جۆره تۆمار ده کات^(۳):

- ۱- میجهر نوئیل: فریشته ی بی فه رو ته له دانه ری گیانی کورد.
- ۲- میجهر گر نه هاوس: حاکمی سیاسی.
- ۳- میجهر دانلیس: فه زمانده ی لیثی.
- ۴- میجهر سۆن: حاکمی سیاسی.
- ۵- کپتان هولت: معاون حاکم سیاسی- و سه ریر که ری گوزارش.
- ۶- کپتان کووک: له رانیه، به ریا که ری ناشووب و به ددهستی خۆی فه تاح به گی کوشت.
- ۷- کپتان لیس: دووژمنی کورد و نۆ که ری هه له به ج.
- ۸- کپتان بۆند: حاکمی چه مچمال و گیره شیوبن.

۹- کپتان چیمەن: تەلەتەقینی راوی خوینی کورد.

۱- کپتان لاین: هەلسۆپینی سیاسەتی نالۆزانی مافی کورد و ماکی جینۆ و بێ ناپروویی.

۱۱- مێجر ادەموندس: حاکمی رانیە و قەلادزە و پەسپۆزی رۆژەهەلات و ھونەرەمەندی دروست کردنی دەزگای جاسوسی.

نەمە و چەندان نەفسەری تر لە دەقەری بەھدینان دامەزراپوون بۆ نەودی بەشپۆدەیکە ناراستەوخۆ کاروباری و لات بەرتۆدەبەن یەکەم نەفسەر کە نەو نەرکە ی پت سپێردراپو مێجر نوئیل بوو. نوئیل نەفسەریکی چالاکی بەرسانی بوو ماوەیک لە نیتوان کوردەکانی نیران بوو و ناگای لە رهوشی سیاسی و کۆمەلایەتی کۆمەڵی کوردەواری ھەبوو. نەو خاسلەتەکانە وای لە ولسنی کۆمیساری بالای ئینگلیز لە عێراق کرد کە مێجر نوئیل بەرەو کوردستان بھێنێ. مێجر نوئیل لەگەڵ دکتۆریک و ئەندازبازیک و چەند ئینگلیزیکی تر ھاتە سلیمانی. لە کتییی یادداشت-رەفیق حەلمی و چیم دی- نەحمەد خواجە و کوردستان فی عصر السلام بعد الحرب العالمیة الاولی-ی احمد عثمان ھاتوو کە شیخ مەحمود زۆریە ی خێلەکانی سلیمانی و دەورووبەری کۆکردۆتەو و مێجر نوئیل لەپیش ئەوانەدا بەزمانی فارسی و تازی داو و وتۆتە: «بەناوی حکومەتی بریتانی و حاکمی گشتی عێراق قەتان لەگەڵ دەکەم. ئەمرۆ ئێد لە دیلی رزگارتان بوو ئیتر ئێد سەرەست و نازادان. شیخ مەحمود حکمداری کوردستانە. لەسەر فەرمايشی حاکمی گشتی لە بەغدا نەم مژدەیتان دەدەم»^(۴) ولسنی حاکمی گشتی عێراقیش ھەر بۆ زیاتر ھێورکردنەو دی رەوشە کە و رەواندنەو دی گومانی کورد لەبەرەمبەر ئینگلیزدا بەزمانی فارسی نامەیکە ناراستە ی شیخ مەحمود کرد. لەنامەکەدا ھاتوو: «لە حکومەتی صاحب الجلالەو فەرمانم پین درا پیتان بگە یەنم. لەم رۆژانەدا لی دوانی سەرەستی- استقلال- کوردستان تەواو نەبیت. کورد سەرەخۆ نیتویش بە حوکمدار ناسراون»^(۵) ھەرودھا

له سه‌رچاوه‌یه‌ک ناماژه به‌وه کراوه که خودی مه‌لیکی به‌ریتانیا جورجی پینجهم پیرۆزایی له شیخ مه‌حمود کردووه وەک له نامه‌که‌دا هاتوو ده «نیمه تهریکی سه‌عاده‌ت و نیستقلالیه‌تی کورد ده‌که‌ین. نومیت ده‌که‌ین دۆستایه‌تیمان هر له‌زده‌یی بیت. نیمزا مه‌لیکی به‌ریتانیای گه‌وره جورجی پینجهم»^(٦) نه‌دمۆندس له کتیه‌که‌ی خۆی کورد، تورک، عه‌ره‌ب باس له سیاسه‌تی نه‌وسای ئینگلیز له کوردستان ده‌کا و ده‌نوسن گرنگی دان به شیخ مه‌حمود هه‌ربۆ دوورکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی تورک بوو له ناوچه‌که‌دا... نه‌که‌ر نا حوکمداری یه‌که‌ی شیخ مه‌حمود له نه‌زه‌ری ئینگلیز واتای به‌ خشیانی سه‌ره‌خۆیی بۆ کورد نه‌ده‌گه‌یاند. ئینگلیز، شیخ مه‌حمودی وەک سۆنه‌ری خۆی له کوردستان ته‌ماش ده‌کرد^(٧) هه‌روه‌ها له‌مه‌ش زیاتر شیخ مه‌حمود له دیدی ئینگلیزه‌وه ته‌نیا شتیه‌کی خاوه‌ن عه‌شیره‌ت بوو نه‌ک حاکمیکی سیاسی و عه‌سکه‌ری «ده‌وله‌تی کورد»ی له پاشان وه نه‌بێ شیخ مه‌حمودیش له‌مه‌ نه‌گه‌یشه‌تی که نه‌و له نه‌زه‌ر ئینگلیز پایه‌ی چه‌نده. هه‌روه‌ها گرنکه ناماژه به‌ پیکهاته‌که‌ی حوکمداری یه‌که‌ی شیخ مه‌حمودیش بکه‌ین. شیخ مه‌حمود زۆریه‌ی نه‌ندامانی بنه‌ماله‌که‌ی له ده‌سه‌لاتداری یه‌که‌ی خۆیدا دامه‌زراندن^(٨) ئینگلیزیش نه‌مه‌ی به «خالیکی باش» له ستراتییه‌تی ناینده‌ی خۆی له‌ناوچه‌که‌ دادنا، له ماوه‌ی حوکمی راسته‌خۆی ئینگلیز له کوردستان دا، مێچه‌رسۆن له‌و که‌ناله‌وه له‌گه‌ڵ عه‌قلیه‌تی «ته‌نیری» کورده‌کانی سلیمان گه‌نگه‌شه‌ی ده‌کرد.

ئینگلیز، بۆ نه‌وه‌ی کۆتایی به‌ قۆناغی فه‌رمانداریی ناراسته‌خۆی کوردستان بیتی و حوکمی مه‌رکه‌زه‌ت به‌سه‌ر کوردستان به‌ پیتی هه‌نگاوی یه‌که‌ه مێچه‌ر سۆنی له‌جی ی مێچه‌ر نوێل دامه‌زراند. مێچه‌ر سۆن، له‌پش جه‌نگدا، به‌ناوی «میرزا غولام حسین له هه‌له‌بجه و سلیمانی ماوه‌یه‌کی زۆر ژیا‌بوو به‌جۆری هه‌تا به‌و ناوه‌ ناسیاویتی له‌گه‌ڵ شیخ مه‌حمودیش په‌یدا کرد، و^(٩) له ژێر براسپارده‌ی ولسن، مێچه‌ر سۆن، گرینه‌هاوس و دانلیس خه‌ریک

بوون سلیمانی له ژیر دهسه لاتی شیخ مه محمود ددر بهیتنا. شیخ مه محمود که به ناراسته ی ولسن کرابووه حوکمداری کوردستان بۆیه نامه یه کی بۆ ولسن نوی:

«کورد داوای نازادی نه کات نه گهر به زووبه کی زوو نه و مافه یان نه دریتی من ناتوانم به لیتی به به ستیان بدم! جا، به ناوی خۆم و هه موو کورد دود تکا نه کهم، که رهوشتی سیاسه ته ناره واکه تان، و نه م پیاوه سیاسانه ی ئیستانان به پیاوی ژیر و تیگه به ستوو بگۆرن»^{۱۱}.

ئیمزا شیخ محمود شوباتی ۱۹۱۹

به قسه ی ره فیک حلمی له سه رده می نوئیل وا هیچ کیشه یه ک له نیوان شیخ و نوئیل دانه بووه، به لام هه رو دک و تمان، له نه زه ری ئینگلیز، بوونی نوئیل له سلیمانی قوئاغیتک بوو، دامه زانندی میچه رسۆن به ناراسته ی ولسن بووه، چونکه ولسن خۆی یه کتی له و ئینگلیزانه بووه له گه ل بیل باوهری به حکومت و ددوله تی کوردی نه بووه. له نه زه ری شیخ، پاشکه زبوونه و دی ئینگلیز له به لینه کانیا، هه چی بۆ نه و نه هه شت بۆ و ته نیا راگه یانندی راهه رینی نازادی نه بی. نه و سیاسه ته ی ئینگلیز وای له شیخ کرد به هاوکاری مه محمود خانی دزلی له ۲۲/مایس ۱۹۱۹ ده ست به سه ر سلیمانی دا بگری. هه رو ده ها و دک د. ميم که مال نۆقه ده نوی سالی ۱۹۱۹ بۆ ئینگلیز سالی نیگه رانی بوو. چونکه له و ساله دا زۆر گه وره لیپه رسراوی ئینگلیز به ده ست کوردان کوژران و دک کوژرانی کاپت بیرسن، کاپتن ئولی، کاپتن سکۆت، کاپتن بیل^{۱۲} ئینگلیز له رینگای به کاره ی تانی هیزی ناسمانی له لایه ک، بی نیزامی سوپاکه ی شیخ مه محمود، هه رو ده ها کاریگه ری «خیانه تی کوردی» له لایه کی تر، به توانی ده ست به سه ر سلیمانی دا بگری و شیخ مه محمودیش به دیل بگری. له پاش نه و کاره ساته میچه رسۆن له سلیمانی، نه دموندس له که رکوک، کاپتن های له هه ولیر و کۆلنیل لیچمان له موسل نه فه ره

سیاسی یه‌کانی تر، که داوای حوکمی راسته‌وخۆیان ددکرد، هه‌ولیان دا بیروژگی حوکمی مه‌رکه‌زبه‌تی راسته‌وخۆ بیروژینه‌وه^(١٢١). نه‌و جوژه حوکمه پیشتر گروپی نیت‌حاد و ته‌ره‌قی یه‌یره‌ویان ددکرد. های وسۆن باودریان و ابوو که فه‌رمانداری راسته‌وخۆ تاکه‌ رتگایه‌ بۆ حوکم کردنی کوردستان، به‌ حوکمی نه‌ودی میجه‌رسۆن کوردی یه‌کی باشی ده‌زانی، بۆیه‌ دوستی کرد به‌گرنگی دان به‌زمانی کوردی و که‌لتوری کوردی له‌ رتگای ده‌رکردنی هه‌فته‌نامه‌ی «پیش که‌وتن» توانی بووی زۆربه‌ی روشنبیرانی سلیمانی له‌ خۆی گرد بکاته‌وه‌ به‌مه‌ش زه‌بیتکی تری کوسدیدی له‌ پینگه‌ی میج مه‌حمود ددا له‌ناوچه‌که‌دا هه‌روه‌ها پرۆسه‌ی به‌ مه‌رکه‌زبه‌ت کردنی حوکمی نینگلیزی له‌ کوردستان مسۆگه‌ر تر ده‌کرد^(١٢٢)

١-٢- میجه‌ر نوئیل و کوره‌ .

پیش نه‌ودی میجه‌ر نوئیل بیته‌ سلیمانی، له‌سه‌رده‌می جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی دا و‌دک نه‌فسه‌رتیکی هه‌والگری به‌ریتانی له‌ ئیران له‌ناو کورده‌کانی به‌ختیاری دا خه‌ریکی هان دانی خیتله‌کانی کورد بوو له‌ دژی ئه‌لمان‌کان^(١٢٣) ولسنی حاکمی گشتی نینگلیز له‌ به‌غدا له‌باسی کاره‌ خزمه‌تگوزاری یه‌کانی نوئیل بۆ ده‌وله‌تی به‌ریتانیا ده‌نوسن: «سه‌رگوزشته‌ سامناکه‌کانی نوئیل (مخاطرات ویا مجازفاتی) کتیبیتکی زۆر که‌وره‌ پر نه‌کاته‌ود...»^(١٢٤) نه‌و خزمه‌تانه‌ی نوئیل بۆ ده‌وله‌ته‌که‌ی له‌به‌شی رۆژه‌لاتی کوردستان کرد، وای له‌ ولسن کرد که‌ نه‌مجاره‌ به‌ره‌و خوارووی کوردستان ره‌وانه‌ی بکات.

هه‌ر له‌و پیناوه‌دا، له‌ ساله‌کانی دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی دا، نوئیل توانی به‌جیته‌ ناو کۆمه‌لگای کورده‌وه‌ و په‌یوه‌ندی یه‌کی پته‌و له‌گه‌ل سه‌رخیتل و کاربه‌ده‌ستانی کوردستان به‌سه‌تیت... که‌ستیکی و‌دک توفیق وه‌هبی، که‌ یه‌کتی له‌ لایه‌نگرانی نینگلیز بوو، خۆی ده‌رسی کوردی به‌ میجه‌ر نوئیل وتوو‌ده‌: له‌ ئاکام فیتری کوردی بووه‌^(١٢٥). که‌ستیکی و‌دک ره‌فیق حیلمی، که‌

نەوسا لە سلێمانی مێنجر نوێلی بینیود لە زۆر بواردایاس لە لایەنە
چاکەکانی نوێیل ددکا و هەتا ددگانه ئەودی رەخنەیهکی توندیش لە شێخی
حوکمدار دەگرت: «مێنجر نوێیل خۆی ناوی (حاکمی سیاسی) لێ نرا، لە
بینایە (هەکتەبی ئەعدادی) زەمانی تورکەکاندا دا نەنیشت، لە سنوور بە
دەر مەنگ و هێمن و شارەزا بە ناداب و هەلەان و دانێشتی کوردەواری
بوو. بێ ئەندازە حورمەتی حوکمداری نەگرت و بۆ خۆی (کاتب) یکی بچووک
وێ پان خزمەتکاریکی بەبێ ئەمرو رەزامەندی شیخ مەحمود دانەنەنا. .
مێنجر نوێیل خەریکی چارەسازی گرانی و برسێتی بوو، پەیتا پەیتا لە
عەمبارەکانی کەرکوک لە بەغداوە شەکر و چا و ئاردی سپی ئەگەیانده
سلێمانی، و بەخۆزایی بەسەر فەقیر و هەژار و ماموردەکاندا بەشی نەکرد. .
نوێیل هەر بەمەودە نەودستا، بەلکو روپیه و (بانکۆت) و قەددەریکی زۆر
لێرهی تورکی ئالتونیشی رۆانده سلێمانی و بەبێ دەس پیئودلەرزین بەسەر
رەئیس عەشیرەتەکان و دەستە و دائیری حوکمدارا بلاوی کردوو. .^(١٧١)

لە پاش نەو، لە بەرامبەر دێهە سەر هەلۆیستی شیخ محمود کە بە قەد
نوێیل خەریکی چارەسەریکی باری برژۆ و سیاسی و کۆمەڵایەتی کورد نەبوو
هەتا نەگانه ئەودی دەنوسی: حوکمداری کوردستانی بەبێ ی هەوا نەچوو
بەرێود، بەرۆژ لەگەڵ تاقمێک نوکەر و دەستەدایەر رووی نەکرده ددستی
(کانێکان) و بەسەر و گالته و گەپەود رای نەبوارد، بەهیوای ئەودە بوو کە
(کات) تا سەر بەم چەشنە بچیت بەرێود، خوا بە قودردتی خۆی کوردستانی
کەوردی بۆ دروست بکات و نەویش (تاج)ی حوکمداری بنێتە سەر
(سەر).^(١٧٢)

نەحمەد خواجەیی نوسەر و گەنجینه‌داری شیخ محمیش هەر لە باری
نوێله‌ود دەنوسی:

«لە پاش کۆبوونەود و لێ دوانیکی زۆر و بەپەسەندی مێنجر نوێیل
بیراردرا کە لە کوردستانەود بۆ ئەودی لە پاریس شەریف پاشا بییت بە وێنەر

و نوینەری کورد، و له کۆمەڵی ناشتیدا داوای مافی کورد بکات له سلیمانی یهوه، له گەڵ نامەی گشتی (مضبوطه) دا سەید ئەحمەدی بەرزنجی و رەشید زەکی کابان نێردران.^(١٩)

له قسەکانی رەفیق حیلمی و ئەحمەد خواجە دەفامرێتەوه، که میجر نوئیل کهسی خۆی له گەڵ ئەوه بووه «کیانیکی کوردی» له ناوچه کهدا دامەزری: نەمەش له وانه یه به هۆی چەند ئەگەر یکه و ده بێت:

١- نوئیل زۆر خۆش نوود بووه به سیفات و نەریتی گەلی کورد دوه.

٢- ئاره زووی له وه بووه ئەویش بێتته لۆرانس^(٢٠).

٣- دروست بوونی کیانیکی کوردی له بهشی باکوری میسۆپۆتامیا له بهرژه و دندی بهریتانیا دایه، چونکه خۆی باره پری و ابو که نابێ عەرهبه کانی عێراق دهسه لاتی موتهلەقیان به سه ر کوردستان دا به بێ^(٢١)

ئه و سێ شیمانه یه له گەڵ سروشتی رهوشی کاری نوئیل هه یچ دژایه تی یه ک نانۆتین، چونکه ئه و دک ئەفسه رێکی موخابه راتی له ناو کورد دا ریز و حوزمه تی زۆری گیراوه چ له ناو کورده کانی باشور یان بنه ماله ی به درخانی یه کان. هه روه ها لۆرانس که به هانای عەرهبه کانی هیجاز هات و دهوله تی بۆ دروست کردن، لۆرانس ناوی لی نرا «لۆرانسی عه رهب» هه روه ها هه ر له هه مان دیدوه له نه زه ری تورکه کان، نوئیل به «لۆرانسی کورد» ناوه ده ده کرا. سه باره ت به نه گه ری سێ یه میش، که به و رایه ی سه ر نیشه ی بۆ بریار دروستکه رانی ئینگلیز و دروستکردوه بۆیه له نه زه ری ئینگلیز نوئیل پێ ی له به پری خۆی زیاتر راکیتشاوه بۆیه ده بی له سنوری خۆی بوه ستیتر^(٢٢).

وێرای نه مانه ش، به نه زه ری نوئیل و دک ئەفسه رێکی موخابه راتی به ریتانی به رژه و دندی ولاته که ی خۆی له پێشه و دی هه موو شتیکه وه بووه هه تا نه گه ر گریمان نه و نه گه رانه ی سه رده وه هه موو ته عبیر له خۆدی رای که سیی نوئیل بکه ن. له به رژه و دندی به ریتانیا نه وسا وای ده خواست که حوکمی ناراسته و خۆی کوردستان کوتایی پێ هاتوه و ده بی ناوچه که راسته و خۆ

نینگیلیز به پرتودی بیا ، بقیه هر بۆ ئەودی نوئیل به «که سیککی چاک» لەناو کورددا بپنیتەوێد ، ئەوا بەرەو کوردستانی باکوریان هەنارد و میجر سۆن یان لەجی ی ئەو دانا تا ئەودی نوئیل بپنای کردوود سۆن بەهەندێ بیانووودە بیروختنی . نوئیل لەباردی رەوشی کوردستانی باکوڕوود دەنوست :

«ولسن لە سێزەدی حوزەیرانی ١٩١٩ پێشنیاریکردبوو که کوردستانیکی سەر بەخۆ لە تورکیا دروست بکەیت بەلام لەژێر رکیتی نینگلیز بێ^(٢٣) ئەو بەشی کوردستان نەکووت بوو ژێر رکیتی سەربازی نینگلیز هەروەها ئەو بەشی کوردستان که هەرچەنەبێ لەنەزەری نینگلیزەود ترسی بلابوونەودی شیوعیەتی لێ دەکرا . لەمەشدا نینگلیز بە هەلەدا نەچوو بوون ، چونکه مستەفا کەمال که ئەو ناوچەیی بەزۆر خستبوو ژێر کاریگەری خۆی و بەجۆری لە حکومەتی ئەستەنبۆل یاخی ببوو . سۆقیەتی یەکان توانی بوویان مستەفا کەمال بۆ خۆیان دەستەمۆ بکەن . میجر نوئیل - فایەق تاپۆی لەگەڵ خۆی برد بۆ ئەو بەشی کوردستان لەوێوە لەگەڵ جەلادەت و گامەران بەدرخان بەهەندێ بەشی ئەو بەشی کوردستان سوڕانەوود بەنیازی دوورخستەوودی کورد لە تورکەکان و هەروەها سۆقیی پەیکان . مستەفا کەمال لە تەموزی ١٩١٩ کۆنگرەدی نەرزەرۆمی بەست و (٢٥١) نوێنەری له ویلایه تەکانی نەرزەرۆم بەدلیس و وان و سیواس و تەرابزون بەشداری ئەو کۆنگرەدیەبوون^(٢٤) پاش ئەودی کەمالی یەکان جیتی خۆیان زیاتر لە کوردستان کردەوود لە ئەیلولی ١٩١٩ کۆنگرەدیەکی تریان لە سیواس بەست . لە سەرچاود تورکی یەکاندا ، هەر بۆ ئەودی لەلایەک واپێشان بەدن که نینگلیز لەپەنای شۆرشەکانی کوردە هەروەها بۆ وروژاندنی کوردان بەلای خۆیان لەدژی نینگلیز بانگاشەوی ئەو ددەکن ، کە لەسەر دەمی کۆنگرەدی سیواس دا ، میجر نوئیل بەپالەشتی عەشیرەتە هاوێیمانەکانی (کوردەکان) و هێزەکانی عەلی غالیی حاکمی نەرزەرۆم و پیاوی حکومەتی ئەستەنبۆل بریار بوو هێرش بکەنە سەر سیواس بۆ ئەودی کەمالی یەکان لە نێو بەرن^(٢٥) هەروەها لە بروسکەدی فەرماندەدی

که تیه‌ی سیازده و هیزه سربازی یه‌کانی ناوچه‌کدها هاتووه که می‌تجر نوییل
بۆ دروست کردنی پشتیوی له نیتوان کورد و تورکدا هاتۆته ناوچه‌که، به‌لام
نوییل خۆی له یاداشته‌که‌یدا دهنوسی:

«کوردەکان زۆرباش له‌وه گە‌یشتە‌بوون که نه‌گەر برۆن بۆ سێواس و
سەرکوتی تورکه یاخی بوودکان (که‌مالیه‌کان) بکه‌ن بۆ کێشه‌ی نه‌ته‌وا‌یه‌تی
یه‌که‌ی خۆیان هیچ سودێک نابین»^(۲۶) نه‌مه‌ تێگه‌یشتنی کوردەکان بوو،
که‌چی نوییل هه‌تا خۆی وەک خۆی دهنوسی باوه‌ری به‌ریک‌خستنی کوردەکان
نه‌بووه که بۆ نه‌وه‌ی شه‌ر له‌ دژی که‌مالیه‌کان بکه‌ن، چونکه‌ وەک خۆی
ده‌نوسی.. من هه‌رگیز خۆم ناتکێنمه‌ نه‌و کێشه‌ و دنگ و باسانه‌وه^(۲۷)

که‌مال نۆقه‌ له‌ کرۆنۆلۆژیای مه‌سه‌له‌ی موسڵ دا دهنوسی پاش نه‌وه‌ی
کوردەکان رازی نه‌بوون به‌قسه‌ی نوییل شه‌ری که‌مالیه‌کان بکه‌ن نه‌وا نوییل
به‌تورێی قسه‌ی له‌گه‌ڵ عه‌شیره‌ته‌کان کردووه و پێی و وتوون: ئێوه‌ هه‌شتا
تورک‌تان خۆش ده‌وێت و بێ نه‌وانیش هه‌یچ‌تان پێی ناگرێ^(۲۸)

نه‌مه‌ رای نینگلیز و که‌مالی یه‌کان بوو له‌سه‌ر چورنی نوییل بۆ باکوری
کوردستان، به‌لام که‌ له‌ هه‌ردوو را ورد ده‌بینه‌وه‌ هیچ کامیان بێجگه‌ له‌
تاکتیک هه‌یچی تر نین.

له‌ کتێبی «الرجل الصنم» که‌ نه‌فسه‌ریکی تورک نزیک له‌ مسته‌فا که‌مال
نوسیه‌یه‌تی هاتووه‌ که‌ نه‌فسه‌ریکی مه‌زنی نینگلیز که‌ برای لۆرد کیرزۆن بووه
له‌ نه‌رزه‌رۆم له‌گه‌ڵ مسته‌فا که‌مال کۆبوته‌وه‌، بزاڤه‌که‌ی که‌مالی یه‌کان هه‌ربۆ
ته‌وه‌ بوو هیچ بزاڤیکی میلی له‌ نیتوان کوردەکانی باکور به‌ریانه‌بن. نه‌مه‌رۆ
نینگلیز ده‌گه‌ڵ حکومه‌تی نه‌سته‌نبۆل یه‌ک مه‌ال بوون، بۆیه‌ هه‌ر که‌ بیرسۆن له‌
(۴) ی نیسانی ۱۹۱۹ به‌ده‌ستی یه‌کتیک له‌ کوردانی عه‌شیره‌تی گۆیان کوژرا
نینگلیز وێرای نه‌وه‌ی بۆ ماوه‌ی پێنج رۆژ گونده‌کانی گۆیانی بۆردمان کرد،
نه‌وا پاشتر فشاریان خسته‌ سه‌ر عوسمانی یه‌کان تا هه‌یزه‌کانیان بنێرن بۆ
لێدان و کپ کردنه‌وه‌ی راه‌به‌رێدکان بۆیه‌ عوسمانی یه‌کان هه‌یزه‌تیکیان نارد

شه‌رناخ و گۆیان و جزیره، به‌شیکێ ترشیان ناردده سەر ئهو عه‌شیره‌تانه‌ی له
 نیشوان «نیزب» و «موسل» کوۆبوونه‌وه تا ڕێگای په‌یوه‌ندیکردن به
 عه‌شیره‌ته‌کانی باکوریان لێ بگرن. له‌به‌ر ئه‌وه‌یه نینگلیزه‌کان متمانه‌یان به
 توورکه‌کانیش نه‌بوو، له‌وه ده‌ترسان که‌مه‌یه‌کی دوو لایه‌نه بکه‌ن، به‌باشیان
 زانی نوێنه‌ڕێکی حۆیان له‌گه‌ڵ هه‌له‌مه‌ته‌که‌دا‌بیت. دوا‌ی ئه‌وه‌ش له (١٣) ی
 نیشان شالیاری جه‌نگی عوسمانی شاکر پاشا، فه‌رمانیکی بو‌ده‌سه‌لاتدارانی
 سنوور ده‌رکرد که ڕێگای هه‌چ بژائیکی تری کوردستان نه‌دده‌ن له‌دژی
 نینگلیزه‌^{١٩١}. له‌مه‌دا ده‌رده‌که‌وتی که نینگلیزه‌ هه‌م له‌گه‌ڵ که‌مالی یه‌کان
 هاوپه‌یمانی هه‌بوو، هه‌م له‌گه‌ڵ ئیته‌حادیه‌کان نه‌سته‌نبۆل. له‌و نیه‌وش سه‌رانی
 کورد له‌ باکوور بپوونه‌ دوو به‌ش هه‌ندێ باوه‌ریان به‌ حکومه‌تی نه‌سته‌نبۆل
 هه‌رمابوو، به‌لکو به‌بریاره‌کانی کۆنگره‌ی پارێس رازی بێ، به‌تایبه‌تی ئه‌و
 کوردانه له‌ نه‌سته‌نبۆل بوون هه‌روه‌ها هه‌ندێ سه‌رکرده‌ی عه‌سکه‌ری و
 عه‌شیره‌تی کوردی که‌وتبوونه ژێر کاریگه‌ری قه‌سه‌کانی مسته‌فا که‌مال^(٣٠)
 نینگلیزه‌ نه‌مانه‌ی هه‌موو به «ترس» له‌سه‌ر به‌رژوه‌دنده‌ی کانی خۆی ده‌زانی
 بو‌یه‌ میچه‌ر نوێلی ناردده‌ ئه‌و به‌شه‌ی کوردستان بو‌ ئه‌وه‌ی «کاریکی واکات
 کورد و توورک هه‌رگیز نه‌گه‌نه‌ یه‌ک و له‌ یه‌کتریان دوور بکاته‌وه»^(٣١). ئه‌مه‌ و
 به‌دوورنا‌زائتری که‌ میچه‌ر نوێل وه‌ک هه‌ندێ نه‌فسه‌ری دی نینگلیزه‌ بو‌ ئه‌وه‌ش
 چو‌و بێ بو‌ باکووری کوردستان بو‌ ئه‌وه‌ی قه‌ناعه‌ت به‌ عه‌شیره‌ته‌کانی کورد
 بکات ناشووب و نا‌زاوه‌ نه‌نیته‌وه. چونکه‌ له‌ کۆنگره‌ی ناشتی پارێس
 مافه‌کانیان دا‌بین ده‌کری. ئاکامه‌که‌ش هه‌روا دهرچوو به‌قه‌ده‌ چاوه‌روانی
 کۆنگره‌ی ناشتی، توورکیا و عه‌یراق هه‌ردوو‌ک بو‌ونه‌ ده‌وله‌ت و هه‌ریه‌که‌
 به‌شیکێ کوردستانی به‌هه‌زی هاوپه‌یمانه‌کان بو‌ خۆی دا‌بهری. له‌ باکووریش له
 بریی ئه‌وه‌ی به‌قه‌می ولسن کوردستانیکی سه‌ربه‌خۆ دا‌به‌زرێ دادگایه‌کی
 سه‌ربه‌خۆ دا‌مه‌زرا بو‌ دادگایی کردنی سه‌رانی کورد. هه‌رچی به‌شی باشووریش
 بوو، ئه‌وا به‌بریا‌ری نینگلیزه‌ و کوومه‌له‌ی گه‌لان کرا به‌ به‌شیک له‌ عه‌یراق.

یہ راویزہ کانی بہشتی یہ کہم

- (۱) دیرک کھانی، کردگان و کردستان، لندن-۱۹۷۰ چابی ننگلیزی: س. ج. ندموندز، کورد، ترک، عرب، چابی عربی.
- (۲) پروانه، رملیق حلیسی، یاداشت، بدرگی یہ کم.
- (۳) نحمدہ خواجہ، چیم دی، بدرگی دووم، سلطانی ۱۹۶۹، ل. ۷.
- (۴) یاداشت، ل. ۶۰-۶۱، چیم دی، بدرگی یہ کم، ل. ۲۰-۲۱، کوردستان فی عہد السلام، ل. ۳۵-۳۶.
- (۵) چیم دی، سرچاوی پیشور، ل. ۲۲.
- (۶) سلام، کوردستان چن داکیرکرا و دابہش کرا، ہولیر ۲۰۰، چابی دووم، ل. ۸۳.
- (۷) یاداشت، بدرگی یہ کم، ل. ۶۲.
- (۸) شیخ محمود، سید عمری مامی خوی کردہ مستمریف، حاجی سید حسینی مامی دوومی کردہ حاکم سہرؤکی دہرگای شمرع، شیخ قادری برای کردہ سہرؤکی گشتی سویا و ہنزی چہکدار ہوتا سید علیش کرا بو بہ قزمیسمر.. پروانہ، محمرد الدرد، القضاہ الکرویدہ، بیروت ۱۹۶۶، ص ۱۳۳
- (۹) چیم دی، ل. ۳۱.
- (۱۰) سرچاوی پیشور.
- (۱۱) د. کمال نزقہ، کرؤنؤنؤیای مہسلہی موسل، ہولیر ۲۰، ل. ۲۳.
- (۱۲) د. عثمان علی، قشرہ الحکم المباشر ۱۹۱۹-۱۹۲۰ ادارہ المہجر سن فی جنوب کردستان، لندن-۱۹۹۹، ل. ۲.
- (۱۳) سلام، پیش نمری ننگلیز دولہتی عشراق دامہنؤنی حکومتیکی کوردی لہ سلطانی دامہنؤاندیو، برلینی رؤؤی ۲۳/۸/۲۰۰۰.
- (۱۴) یاداشتہ کانی مہجرہ نونیل لہ کوردستان، وەرگہرائی حسین جاف و حسین نرکسہ چاری، ہمدان-۱۹۸۷، ل. ۷.
- (۱۵) یاداشت، ل. ۶۱.
- (۱۶) سرچاوی ژمارہ (۱۵)، ل. ۷.
- (۱۷) یاداشت، ل. ۶۳-۶۴.
- (۱۸) سرچاوی پیشور.
- (۱۹) چیم دی، بدرگی یہ کم، ل. ۲۲.
- (۲۰) سرچاوی ژمارہ (۱۵)، ل. ۹.
- (۲۱) د. کمال نزقہ، سرچاوی پیشور.
- (۲۲) سرچاوی پیشور، ل. ۲۱.
- (۲۳) سرچاوی ژمارہ (۱۵)، ل. ۱۳.
- (۲۴) سرچاوی ژمارہ (۶)، ل. ۲۵.
- (۲۵) د. کمال، ل. ۲۰.
- (۲۶) سرچاوی ژمارہ (۱۵)، ل. ۸۰-۸۱.
- (۲۷) سرچاوی پیشور، ل. ۸۱.
- (۲۸) د. کمال، ل. ۲۱.
- (۲۹) کامہران منتک، کوردستان لہ نتوان ملسلاتہی نئوردولہتی و نارچہییدا، ۱۹۸۰-۱۹۳۲، سلطانی ۲۴۰، ل. ۲۴۰.
- (۳۰) سرچاوی ژمارہ (۶)، ل. ۲۴۰.
- (۳۱) سرچاوی ژمارہ (۲۹)، ل. ۲۴۰.

مهسه له ی کورد له نیوان
میجه نوئیل و
نۆزده میر

۲ - ۲

نۆزدهمير و مهسهلمى كوره

۱۹۲۳-۱۹۲۲

پېښهكى

گروپى ئىتحاد و تهرهقى له ده سالى حوكميان ۱۹۰۸-۱۹۱۸ ددوله تى عوسمانى يان بهردو چاردهنوسىكى تاريك برد. نهو گروپه بهماوى «دهستورخوآزى» و «مهرشويته» توانيان پالېشتى هه ندى له سهركردهكانى كورد و گهلانى دى بۆ خوڤيان مسؤگهر بكه ن؛ بهلام تههه نى نهو پهيوه ندى يه دهگهل كوردان زۆرى نهخايه نند، نهو دهبوو ههر له پاش شويتن پى توند بوونيان كهوتنه و تيزى سهركردهكانى كورد و قهدهغه كوردنى رىكخراو ويانه و رۆژنامهى كوردى به كانه وه. له گهل نهو دى نهو گروپه هيچ پهيوهست نه بوون به «ئىسلامه وه» نهوا له كاتى جهنگى يه كه مى جيهانى دا به ناوى «جيهادى پيروز» له دڙى «كافرانى هاوپه يانه كان» مالىترانى يه كى گه ووردى بان به سهر كورد هينا. ناكامى جهنگيش به شكستى نهوان تهواو بوو. ناگر به سى مودۆرۆس تهواو دهست به رداربوونى ئىتتىحاديه كانى دهگه ياند له زۆره ي شويته ستراتيژيه كانى ددوله تى عوسمانى دا. ههر به پى ي نهو ناگر به سه، بىجگه له سليمانى، نهوا شاره كانى دى باشورى كوردستان و دك گهركوك، ههولير و موصل داگيركران، به جۆرئ شارى ههولير و موصل له دواى ناگر به سه وه داگيركران. حكوهمه ته كه ي نهسته مبول تهواو شارى نهسته مبوليشى له ژئير دهستانه بوو. سهبارهت به كوردستان، نهوا به شى باشور به تاييه تى سليمانى و ددرو به رى به پى ي رىككه و تنى شىخ محمود و نىگليز حوكمدارى يه كى كوردى لى هه بوو. ههرچى به شى باكور بوو، نهوا له ناكامى ههره سى روسىاي قه به سهرى و سهركه و تنى به لسه وى يه كان نهوا ناوچه كه بۆ شايى يه كى ئيدارى لى دروست بىوو. له و كاته دا مسته فا كه مال پاشا له ژئير راسپارده ي حكوهمه تى نهسته مبول بهردو ناوچه كه چوو. له وى به هاوكارى عه شائيرى كوردى، مسته فا كه مال توانى شويتن پى ي خۆى بكا ته وه به تاييه تى له دواى كۆنگره ي نهرزه رۆم و سىواس. نهو دوو كۆنگرده يه، به راى به نه ماكانى «ميساقى ميللى» توركى دارشت. له پاشان ههر نهو ميساقه

میللی یه بوو به بهرنامه‌ی نه‌نجومه‌نی بالای نه‌تودیی تورکی و حکومتی نه‌نقرد.

۱-۹- نه‌گه‌ره‌کانی سهرکه‌وتنی بزاشی که‌مالی یه‌کان:

به‌حرکمی ژیانی هاوبه‌شی کورد و تورک بۆ ماودی چند سه‌ده‌یه‌ک، نه‌وا که‌مالی یه‌کان باش عه‌قلیه‌تی ختله‌کی کوردیان خوتندبۆوه. نه‌و پتیکه‌اته ختله‌کی یه‌ی عه‌قلیه‌تی عه‌سکهری نه‌وسای کوردی، که به‌رژده‌وندی که‌سیبی ختلی له پتیشه‌ودی به‌رژده‌وندی بالای نه‌توهه دا ده‌نا، ده‌سته‌مؤکردنی کارتیکی دژوار نه‌بوو. نه‌مه و نسکۆی شۆرش شیخ و دهره‌به‌گه‌کانی کورد له سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا زیاتر وای له سهرکرده ختله‌کی یه‌کانی باکور کرد که هاوکاری که‌مالی یه‌ت بکه‌ن، نه‌مه و سه‌قامگیرکردنی بئکه‌ی «شۆرش که‌مالی یه‌ت» له کوردستانی باکور فاکته‌رتیکی سهره‌کی بونیادنانی بزاقیتیکی نوێ بوو له ناوچه‌که‌دا. دینه‌ مۆی به‌راییی نه‌و بزاقه‌ش «دین» بوو، چونکه له‌لایه‌ک ئینگلیز و فهره‌نسا زۆریه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی یان داگیرکردبوو، هه‌روه‌ها یۆنانیش هه‌ر به‌ ناراسته‌ی هاوپه‌یمانه‌کان توانی بووی نه‌زمیر داگیر بکات^(۱) نه‌و هه‌موو هتزه‌ش «غیره‌ دین» بوون، بۆیه به‌ گوێره‌ی عه‌قلیه‌تی نه‌وسا «پاراستنی دین» له پتیش «رزگاری نه‌توهه» بوو. به‌و پتیه‌دانگه‌ دیاگوژی یه‌ که‌مالی یه‌کان توانیان به‌ ته‌واوی متمانه‌ی سه‌قامگیربوونی خۆیان بۆ ناینده‌ مسۆگه‌ر بکه‌ن. فاکته‌ری کورد نه‌وسا ته‌واو له به‌رژده‌وندی که‌مالی یه‌کان دا بوو، به‌لام دهنه‌ بین که‌مالی یه‌کان توانی بیان ته‌نیا کورد بۆ لای خۆیان کیش بکه‌ن به‌لکو توانیان سۆفیه‌تیش بۆ لای خۆیان کیش بکه‌ن. سۆفیه‌ت زه‌نی وای بوو که که‌مالیه‌ت بزاقیتیکی «نه‌نتی ئیمپریالیزمی» یه‌، ده‌کرێ وەک نامرازتیک بۆ پاراستنی سنوری ده‌وله‌ته‌که‌یان به‌ کاریان بیتن. نه‌مه و زۆر را هه‌یه که که‌مالی یه‌کان ده‌سکردی ئینگلیز بن، ئینگلیز دروستی کردین بۆ نه‌وه‌ی بیانکه‌ن به‌ نامرازتیک کیشه‌کانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راستی یان پێ یه‌کلا بکه‌نه‌وه^(۲). له‌و باوه‌رده‌یه‌وه ئیسماعیل به‌شکچی ده‌نووستی:

«له‌ سالانی ۱۹۲۰ کیشه‌ی که‌مالیه‌سته‌کان له‌گه‌ل ئینگلیزه‌کان له سهرزه‌وتکردنی پارچه‌یه‌کی گه‌وره‌تر بوو له کوردستان. نه‌م کیشه‌یه

کیشسه به کی کۆلۆنیالی بوو، نهم کیشسه به له سه ره تورک کردن و کۆلۆنیالیکردنی کوردستان بوو. بۆیه کیشسه که مالیسته کان هیچ ناوه رۆکیتکی دژ به کۆلۆنیالیستی و نیمیریالیستی نه بوو^(۳) و تیرای نهمهش، سۆقیهت یه کهم ددولهت بوو نۆینه ری که مالی یه کانی له باکو پیتوازی کرد و دانی به و براهه نا^(۴) له مهش زیاتر له سالانی ۱۹۲ چهک و تهقه مه نی یه کی زۆری به که مالی یه کان دا^(۵) نهو سیاسه ته ی نهو ساش له به رژه و دندی که مالی یه کان دا بوو. به لام له سه ره حیسابی خه باتی رزگار به خوازی کورد و نه رهنه بوو^(۶) نهمه و ره فیک حیلمی له یاداشته که ییدا نهو نه گه رانهش ددخاته روو که رۆلی گرنگیان بینید له سه ره که و تنی که مالی یه کاند:

- ۱- جیا بوو نه و دی فهره نسا و نی تالیا له سیاسه تی نینگلیز که دهرباردی تورک و یۆنان له سه ری نه رۆشیت.
- ۲- دهرچوونی له شکره کانی فهره نسا له چند و لایه تیکی داگیرکرای تورک و به جی هیشتنی نهم و لایه تانه بۆ له شکره کانی مسته فا که مال.
- ۳- به جی هیشتنی چه که کانی له شکری فهره نسا له کلکیا بۆ له شکری مسته فا که مال به بی پوول و یاره.
- ۴- یارمه تی سیاسی و نه دهبی نی تالیا بۆ تورکیای تازه و فرۆشتنی چه کی جهنگی به حکومه تی مسته فا که مال^(۷)

نهمه و بی دده سلاتی و بی هه بیه تی حکومه تی نهسته مبول له ناست داگیرکاری به رستانی و هه روه ها که و تنی و دزاردتی و دیزدلو سی سه ره ک و دزیرانی یۆنان و هاتنی قوسته ننتین پاشا نه گه ری دی بوون ته و او له به رژه و دندی که مالیه ت دا بوون. هۆکاری کوردی و هاوکاری ماددی و مه عنه وی سۆقیهت و فهره نسا و نی تالیا وایان له که مالی یه کان کرد که بتوانن ههم کۆتایی به داگیرکردنی یۆنانی له نه زمیر بێن ههم دده ست به سه ره نهسته مبول دا بگرن. له پاشان مسته فا که مال له مه راسیمی کرد نه و دی نه نجومه نی بالای تورکی دا له نامانجی ستراتیژی که مالیه ت دوو جه خسی له سه ره نه و کرد که دهبی سوپای که مالی یه کان بنیبردنی بۆ نهو ناو جانه ی له میساقی میلی دا به به شیک له تورکیا دانراون له وتاره که ی دا مسته فا

که مال وتی: نامانجی یه کهم و سه ده کی نیچه نه و دیه سنوری خوارووی خۆمان دیاری بکهین که له باشوری نه سکه نه درۆ نه و به ره و رۆژه لات دهست پی دهکات، که وابی سنوری دهوله تی نیچه موسل و سلیمانی و که رکوک ددگریته و ده، نه و سنوره نیشتعانی یه کانی دهوله تی نیچه^{۱۸۱} هر له به رای ی که مالی یه کان داوای گه رانده و دی باشوری کوردستانیان ددکرد، هر له و روانگه و ده یه کتی له نه فسه رانی تورک به ناوی «فازل نه فهن دی» به ناو به شی کوردستانی ژیر دهسلاتی سمایل ناغا - سمکزی شکاک - هاته ره و اندز^{۱۸۲}. هاتنی نه و هیزه یه یی تورک، ئینگلیزی هه راسان کرد و دهستی کرد به توپبارانکردنی ره و اندز و ده و روبه ری.

۱-۲- رهوشی باشوری کوردستان به ره له هاتنی نۆزده میر:

له پاش نه و دی ئینگلیز به زده بری هیز و خیا نه تی (مشیری حه مه ی سلیمانی)، و هه ندی له خزمانی شیخ محمود توانی دهست به سه ر سلیمانی دا بگریته و ده. بیرۆکی «راسته وخو حوکی کردنی» ناوچه که ی په ره و کرد^{۱۸۳} که سه یکی و دک میچه ر مۆن توانی به دبلۆماسیه تی خۆی له ریگای رۆژنامه ی «پیش که و تن» بزافیشکی رۆشنبیری له سلیمانی به ریابکا و زۆر له نوسه ر و رۆشنبیرانی نه و سا له خو نزیک بکاته و ده. به لام سیاسه تی داگیرکارانه ی ئینگلیز نه ی توانی هه موو سه ر کرده کان دهسته مۆ بکات، نه گه ر چی توانی شیخ عبدالکریم و سه یه ته های شه مزینی له به ردی دژ به ره و تی شیخ محمود کو بکاته و ده، به لام دوا یی بو ئینگلیزیش ده رکه و ت که که سانی و دک شیخ عبدالکریم و سه یه ته ها و هه ندی سه ره ک خیلی دی ناتوانن کو مه لی کسورده واری رازی بکه ن^{۱۸۴} له ده قه ری بارزان یش له نیوان نه فسه رانی ئینگلیز و شتخانی بارزان کیشه هه بوو، به جو یی هر له پاش راپه رینی شیخ مه محمود، له یه کی تشرینی دوو ده می ۱۹۱۹ له گوندی «بیرا که پرا» له نیوان شتخانی بارزان و ئینگلیز رو به رو بو نه و ده رویدا^{۱۸۵} تورکه کانیش هر بو نه و دی پیلانه کانی ئینگلیز له باشور سه ر نه گری و نه وان خو یان دهست به سه ر ناوچه که دا بگرن، نه و نه وانیش له باکور خه ریکی جو شده نی کوردان بوون له دژی ئینگلیز له زستانی ۱۹۱۸-۱۹۱۹ نه نوهر پاشا هاته وان هه ندی دیدار

و په یوه نډی له گهڼ ناغا و ریش سپیانی ناوچه که کرد بۆ نه و دی له دژی نینگلیز به کاریان بیتنی^(۱۳). نینگلیزیش له رتی ی خویه وه به وای نهو سهرک خیتانه ده که را که گوئی رایه لی سیاسه تی نینگلیز نه بوون. له مهش زیاتر، بۆ نه و دی کیشه له نیوان ناشوری و کوردان بنیتته وه. نینگلیز به بیانونوی گه رانده و دی ناشوریه کان بۆ ولاتی خویان، نه و نه و ناشوریانه ی له دژ بارزانی یه کان به کارهیتنا، له ناکامیش زه در و زیانیکي رۆحی و ماددی زۆر به بارزانی یه کان کهوت^(۱۴). له راپۆرتی به ریتانیا بۆ کۆمه له ی گه لان ۱۹۲۳-۱۹۲ هاتوه که نه و کار دی نینگلیز وای له کوردان کردوه که باوه ریان زۆر که متر بقی به نینگلیز.

به مجۆره په راگه نده بوونی هندی سهرک خیتله کانی کورد و نانه و دی ناژده و دی به رده و امی نینگلیز له ده گهری پشدر و سلیمانی و بارزان، ددرفه تیکي له باری ره خساند بۆ نه و دی تورکه کان جاریکی تر به «سیاسه تیکي تر» بتوان کوردان بۆ به رژه وندی سیاسه تی خویان دهسته مو بکه ن.

۳-۱- هاتنی نۆزده میر بۆ باشوری کوردستان:

۱-۳-۱- که سایه تی نۆزده میر:

نۆزده میر نه فسه رتیکي که مالی بوو. ناوی خۆی عه لی شه فیق بوو. به رده گز له چه رکه سی یه کانی میر بوو. ددرجوی نه کا دیای عه سکه ری بوو. پله ی بیو به کۆلۆنیل. د. که مال مه زه ر له بار دیه وه ددنوسی: «نۆزده میر یاشا نه فسه رتیکي گه ورده و لیها تووی تورک و لایه نگری مستفا که مال بوو. نۆزده میر نازناوی بوو. نه گینا خۆی ناوی عه لی شه فیق و به رده گز میسری بوو»^(۱۵) سه رچا و دکان ناماژه به وه ده که ن که نۆزده میر له حوزه رانی ۱۹۲۲ هاتۆته کوردستان. ره فیق حیلمی له باردی که سایه تی نۆزده میر و کروه یه گیه وه ددنوسی: له رواله تدا خۆی زۆر به دیندار نیشانددا نه و دی له گه لی بوون نه ک له «مه فرده» یه کی عه سکه ری به لکو زۆر تر له کومه له «چه ته» یه ک نه چوون، له چوار پینج زابت و چه ن نه فسه رتیکي تورک به ولاده نه وانیستری نه م چه ته یه هه موو کورد بوون. له خه لقی که رکوک و هه ولیریش هه ندیکیان له وانه له گه ل

بوو که به تورکی خۆیان قسه بیان نه کردو نه بیان نه زانی کوردن و یان وایان به جوان نه زانی که بێن به تورک نۆزده میر به راستی زیرهک و خوتنده وارێکی وریا بوو. ته بیات و سروشتی کوردهکانی نه زانی و له دهستوری عهشایه ری دا ناگه داری هه بوو. له سیاسه تی هه لسه و راندنی عهشایه را گه لێ له حاکمی سیاسی یه کانی ئینگلیز باشتی سه رکه و ته بیات و میزاجی سه رهک عهشیره ته کان تی گه یشت بوو و زۆری نهو سه ره کانه ی کرد بوو به «نه موبله» ی دهستی جگه له مانهشی له یارمه تی نه هالی و عهشایه ری نهو ناو ده دا چ به چهک و چه به نازووقه و پاره له ئینگلیزهکانی تی په راند بوو^(۱۶). نۆزده میر به جۆری کاری له عهقلیه تی عهشایه ری کورد بوو، به جۆری که سیککی و دک صالح زدکی - که فه رمانده ی گشتی و ره به ری جهنگی چه ته یی سوبایی و عهشایه ری کورد بوو له به ردهم شیخ محمود له پیتشوازی کردنی نۆزده میردا نه ستیره و تاجه که ی سه رشانی (نیشانه کانی کوردستانی) ی کردهوه و خسته گیرفانی^(۱۷).

۱-۳-۲- ناامانی ستراتیژی نۆزده میر له کوردستان:

که مالی یه کان باوه یان به «نه نجومه نی میلی» هه بوو بۆ نهو دی سیاسه ته که یان له ناوچه که سه پیتن. هه روه ها به حوکمی نهو ی ململانی ئینگلیز و کورد بێتجه که له چوارچێوه کۆلونیالی یه که، نهو ململانی یه کی له پۆله تدا «دین» یش بوو. نهو فاکته ره زۆر له به رژه و دندی که مالی یه کان بوو. له نه رشیفی سیاسه تی دهره و ی روسیا دا نامه یه کی کۆکس هیه بۆ چه رچل به میژووی ۱۹۲۲/۵/۵ (به واتای پیتشه اتنی نۆزده میر) باس له وه دکا که که مالی یه کان ده ستیان کردوو به بلاو کردنه و ی چه ند بلاو کراو ده یک به ناوی «به یان نامه ی یه کیتی نیلامی» نهو به یان نامه یه دژ به شا فه یسه ل بوو. له به یان نامه که دا ها تووه که «ده سه لاتنی فه یسه ل» شه رعی نی یه دژ به به نماکانی خه لاف ته ... سه رۆکی به ردی «جه زیره» داوا له کوردان ددکا که «جیهادی پیروژ» له دژی ئینگلیز شه ر بکه ن هاوکات ده که ل نهو به یان نامه یه دا، نۆزده میر یش نازناوی «سه رۆکی راپه ربی نیشتمانی» له خۆ

نابو^(۱۸) نهحمه دهقی، که نهفسه رتکی یه دهکی سویای عوسمانی بوو^(۱۹)، یه کتی له و کوردانه بوو که کهوت بووه ژیر دیماکوژیه تی که مالی یه کان، له یاداشته که یدا دهنوسن هه ر که نوزدهمیر گه یشته ره واندز به پیتی دهستوری نه و کاته ی که مالی یه کان «نه نجمه نی میلی» دروست کرا بو نیداره کردنی شار بهم جوړه ی خواره وده:

- ۱- شیخ ره قیب- سه رۆکی نه نجمه ن.
- ۲- نهحمه دهقی- جیگری سه رۆکی نه نجمه ن.
- ۳- شیخ نه مین- نه ندای نه نجمه ن.
- ۴- شیخ جه وادی سه لان- نه ندای نه نجمه ن.
- ۵- غفور خانی سه رچیا- نه ندای نه نجمه ن.
- ۶- خدر ناغای سه رچیا- نه ندای نه نجمه ن.
- ۷- نهحمه ده کی بگۆگ- قائیمقامی ره واندز.
- ۸- نوری باوئیل ناغا- قوماندانی ژاندرمه.
- ۹- شه وکته نه فندی- سه رۆکی شار وانی.

هه موو ته شکیلای هیزی میلی پیکخواو، چه و جبه خانیهان به سه ردا دابه شکر^(۲۰)، پی رهش له کتیبی «العراق دوله بالعنف» باس له کاریگری پرژیاگندهی تورکه کان له سه ر گوندیه کان و رهش و پرووتی کورد دهکا، به لام هه ریه که له ره فیک حیلمی و نهحمه ده خواجهی نو سه ر و گه نجینه داری شیخ محمود و باس له کاریگری دیلۆماسیه تی نوزدهمیر دهکن که به جوړی ناوچه ی ره واندز و کۆبه و رانیه بوونه ته شوئنی نه و که سانه ی دژه ئینگلیزن، که سانی وهک (تا هیر نه فندی نه مینی سه رکاتبی ملوکانه و سه ید عه بدوللای حاجی سه ید حه سه نی تاموژای شیخ محمود و نهحمه دهقی نهفسه ر ی یه دهکی سویای عوسمانی، سه ید رهزا نه فندی یوزباش له سویای عوسمانی، سه ید رهئوف نه فندی و زۆر پیاوانی تری ناسراو دهست رۆبیشوو له تورک خوا هه کانی ناوچه که بوون^(۲۱) نه و که سانه ی لایه نگری تورک بوون به تورک خسواز یان جل خسوا ناسراو بوون، نه وانه ره واندزیان کړدبوو به په ناو به هیتلانه ی هیوا، له مهانه هه ندیکیشیان به ته وای بوون به خر مه تکاری (نوزدهمیر) و بۆجی به جی کردنی مه بهستی تورکه کان که و تنه هات و چۆ.

به نهنی و یا ناشکرا نه هاتنه سلیمانی و کویت و رانیه و ههولیر و کهرکوک، بهناو عهشایه را نه گهرا و نه چوونه و دهواندز نامه و بهیان و راسپیری «نوزدهمیر» یان بهم خهلقه و نه گتیرا و باس و ههوالی شاردکان و عهشایه ریان بۆ «نوزدهمیر» نه برده و ده (۲۲)

عهشیردتی جهباری له نزیککی چه مچه مال له دژی نینگلیز راهبرین له باشان عهشیردتی هه موه و نه دیش راهبرین و دوو نه فسهری نینگلیز یان که کابتن مکنده و بوند بوون کوشت (۲۳) که ریم به گی فه تاح به گی سه رده که عهشیردتی هه ما و نه ده له پاش کوشتنی نه و دوو نه فسه رده و «غه فور خه جی» ی پیسای «بۆند» به رده و دهواندز چوو. رۆلی عهباسی محموره ناغاش له په و کردنی دده لاتی نوزدهمیر له کوردستان له که ریمی فه تاح به گ که متر نه بوو. عهباس ناغا قهزاگانی دهواندز و رانیه و بهشی زۆری پشه دهری به رینه و ده برده (۲۴)

له ژیر فشاری نوزدهمیر و خه یله کانی کورد، نینگلیز ناچار بوو له سه رده تایی نه یلولی ۱۹۲۲ له رانیه بکشیته و ده. پیتشه ردی نه و هیتزه به رده و قولایی باشوری کوردستان دده و ده (۲۵) به گوته ری نه ده مۆندز خۆی هیتزه کانی نوزدهمیر و کورد له نه یلولی ۱۹۲۲ که یشته دهور به ری سلیمانی. له بهرام به ر نه و هیتشه دا، نینگلیز بریاریدا دده به جی سلیمانی چۆل بکا، هه ر به و بۆنه یه و، له یه گی نه یلولی ۱۹۲۲ فرۆکه یه کی به ریتانی له نزیک سلیمانی نیشته و ده بۆ نه و دی کار به دهسته مه ددی و عهسکه ری یه کانی رزگار بکات و له پاش خۆی خه زینه و ژماره یه کی زۆری تفهنگ و که رسته ی سه ربازی به جی هیتشه. ژهیرال فریزه ر شیمانه ی هیتشه کی ها و به شی کوردی و تورکی بۆ سه ر ههولیر و ناگرێ له یه ک کاتدا ده کرد (۲۶) نه و داگیر کردنه ناراسته و خۆیه که مالی به کان، نینگلیز دکانی ناچار کرد که جارتیکی تر بهیر له حوکی ناراسته و خۆی کوردستان بکه نه و ده، نهویش به گه رانده نه و دی شیخ محموره. نه ده مۆندز له کتیه که پیدا به راشکاوی دان به و ده ددی که مه به ست له گه رانده نه و دی شیخ محموره ته نیا بۆ به ره یه ج دانه و دی پیتشه ردی تورک بوو له ناچه که دا. نه و ده بوو نینگلیز به ناچار شیخ محمور دیان گه رانده و ده و به لینیان پین دا که ددیکه نه و ده به حوکه مداری کوردستان. له کوتایی نه یلولی ۱۹۲۲ شیخ محموره به یا و ده ری

میجر نوئیل گه رایه وه سلیمانی. لایه نگرانی شیخ محمود هاتنه وهی شیخیان به سهره تای «سهریه خویی» کوردستان دادنا، میجر نوئیل یش وک راویژکار ته ماشایان نه ده کرد به لکو وک «کونسول» یک له نیوان شیخ و کومیساری بالا له به غدا. شیخ محمود له (۱) ی تشرینی یه که می ۱۹۲۲ له رۆژنامه ی بانگی کوردستان ژماره (۱۰) ناوی سهره ک وه زیر و وه زیرانی حکومه تی نو ی کوردستانی به مجوره راگه یاند^(۲۷):

۱- عبدالقادر سعید- سهرۆک وه زیران و سویا سالار.

۲- شیخ محمد غریب- وه زیری ناووخ.

۳- میر لیوا مسته فا پاشا- وه زیری مه عاریف.

۴- عه بدولکه ریم عه له که- وه زیری دارایی.

۵- شیخ عه لی نه فه ندی- وه زیری شهرع و داد.

۶- نه حمه ده بگی فه تاج به گ- وه زیری گومرک.

۷- سه ید نه حمه ده به رزنجی- وه زیری ناسایشی گشتی.

۸- میر لیوا صدیق پاشا- وه زیری پشکینه ری گشتی.

له که ل راگه یاندنی حکومه تدا، شیخ نازناوی «حوکمدار» بۆ خۆی هه لپژارد، به لام پاش مانگی تیک نازناوی «مه لیک» ی له خۆ ناو پاره و پولی ده رکرد و که و نه کۆکردنه وه ی باج و زمانی کوردی کرده زمانی ره سی «حکومه تی کوردستان» و ده زگای رۆژنامه گه ری کوردی دامه زران^(۲۸) به لام که س- نه بریتانیا وه نه تورکیا دانیان به و حکومه ته نه نا، ئینگلیز و به غدا چاوه ری ی نه وه دیان له شیخ ده کرد که سوپای نۆزده میر له کوردستان به ده رینی میجر نوئیل ده به ویست هه رستی سه رکرده ی کورد شیخ محمود و سمکۆی شکاک و سه ید ته های شه مزینی له به ره به ک له دژی تورکه کان کۆیکاته وه، به لام هه ر به ک له شیخ محمود و سمکۆ رازی نه بوون به بی مه رج له دژی تورک بجه نگن. هه رچی سه ید ته ها بوو له مانگی یازده ی ۱۹۲۲ به هیتزه که وه هیتزی کرده سه سوپای نۆزده میر له ره واندز، به لام هیتزه که ی فه شه لی هیتا نه مه ش بووه هۆی نه وه ی که هه بیه تی مه لیکی کوردستان زیتیر به بی^(۲۹). شیخ هه ر داوای له ئینگلیز ده کرد که دان به مه مه له که ته ی به نی و نازادی و سهریه خویی کورد به سه لیتن بۆ نه وه ی تورک له ناوچه که ده ربکه ن. له

۱۹۲۲/۱۱/۱۵ میجر نویل نامه‌یک بۆ شیخ محمود ددئیری و ددنوسی: له‌گه‌ل کۆمیساری بالا ناخاوتم بۆم ددرکه‌وت، که نیستا ناتوانی بابته‌ی سه‌ربه‌خۆیی کوردستان دیمای پێ به‌ئیرت، نه‌گه‌ر شا فه‌یسل و حکومه‌تی عیراق رازی نه‌بن^{۱۳} نه‌حمه‌د خواجه و رفیق حیلمی- که دوو که‌سی نزیک شیخ بوون- ددنوسن هه‌تا شیخ ته‌واو له‌ ئینگلیز بێن نومێد نه‌بوو به‌ئینی نه‌دا که هاوکاری ئۆزده‌میر بکا. تورکه‌کانیش وه‌ک د. که‌مال مه‌زه‌هر ددنوسی: له‌گه‌ل شیخ محمود ده‌ستپاک نه‌بوون، ددیانونیست بیکه‌نه‌ داردستیگ بۆ جیه‌جێ کردنی مه‌به‌سته‌کانی خۆیان^{۱۴} هه‌ر بۆ فریودانی رای گشتیش، وه‌ک کۆمیساری بالای به‌رتانی له‌ نه‌ستانه‌ له‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی باوه‌ڕپێکراوه‌ ددنوسی که له‌ ۲۹ ی مارتی ۱۹۲۲، له‌ نێو نه‌مجومه‌نی بالای نه‌ته‌وايه‌تی تورکی، گفتوگو له‌سه‌ر دۆزی کورد کراوه‌، لیستیکی یاسایی کارگیریتی تورک بۆ کوردستان دانراوه‌، نه‌و لیسته‌یه‌ به‌ندی تابه‌تی تیاوه‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ی کورد خۆی به‌وێوه‌به‌ری و زمانی کوردی بپێته‌ زمانی فێرکردن به‌و مه‌رجه‌ی نه‌مه‌ نه‌بپێته‌ به‌مه‌یه‌ک بۆ نه‌وه‌ی کورد له‌ ناینده‌دا داوای سه‌ربه‌خۆیی ته‌واو بکه‌ن^{۱۵}. هه‌ر له‌سه‌ر نه‌و به‌مه‌یه‌، ئۆزده‌میر مامه‌له‌ی ده‌گه‌ل شیخ محمود ده‌کرد. له‌و نامه‌یه‌ی که ئۆزده‌میر له‌ ۱۹۲۲/۱۱/۳ بۆ شیخ محمودی نارده‌وه‌، نویویه‌تی: بۆ نه‌وه‌ هاتووین و تێده‌کوژین که تا سنووه‌کانی شاخی چه‌مرین بگرین، نه‌و جێگایانه‌ داگیرده‌که‌ین که به‌ ولاتی تورک ده‌ژمێردرێت و له‌ ددستوری میللی تورکدا نی‌هان دراوه‌^{۱۶}. به‌ر له‌و میژووه‌ش، هه‌ر پێش نه‌وه‌ی شیخ محمود بگه‌ڕێته‌وه‌ سلیمانی، ئۆزده‌میر له‌ نامه‌یه‌که‌دا ته‌واو ناهاجی ستراتیژی خۆی له‌ باشوری کوردستان بۆ شیخ قادری برای شیخ محمود ددرده‌ری:

«شیخ، ده‌بی باش بزانی لیستی نه‌و خاگانه‌ی که له‌ په‌یمانی میللی (میثاقی میللی) مان دانراوه‌، نابێ له‌ژێر چنکی پێگانه‌دا بپێتیه‌وه‌ من بۆ نه‌وه‌ هاتومه‌ته‌ کوردستان نه‌م راسته‌قینه‌ له‌ برا خۆشه‌ویسته‌کانی ئێمه‌ و هاوپه‌یمانه‌کاغان بگه‌یه‌نم، تا وه‌کو کورده‌کانی برای دین و دۆستی دێرینمان نه‌به‌نه‌ گوری سیاسه‌تی ئینگلیزه‌ ناپاکه‌کان و به‌هاندانی نه‌وان کۆسپ و ته‌گه‌ره‌ نه‌خه‌نه‌ ریگامان»^{۱۷}

نەمە و وەك و تەمان، مستەفا كەمال هەر لە مەراسیمی كردنەوێ نەنجومەنی بالای نەتەواوەتی توركدایە راڤه‌گه‌یاندا كە ویلا بەتی موسڵ بەشیکی جیانه‌گراوێ ولاتی توركه‌. باری ناشوب و ناژاوێ پاشەكشەئێنگلیز لە رانیه‌ و سلیمانی و دەورووبەری، نۆز دەمیری هاندا كە بەرنامەئێ پیمانی میلی سەبارەت بە باشوری كوردستان بە شیخ قادر راڤه‌گه‌ینێ!

«لەبەر ئەوەئێ سەریاکی ولایەتی موسڵ خراوەتە ناو پیمانی میلی توركه‌و، هێژیکێ ناپاکی وا بە بیرا نایەت لەناو سنۆره‌کانی میلی نێمه‌ دا فەرمانرەوایی بکا. تا ئیحمەز لەشکره‌ گەورەکانی تورک لە بەره‌کانی تردا خەریکی لەشکره‌کانی دوورمن بوون، ئەدەپڕۆانه‌ سەر ئەم هەرتیمانه‌، ئەوا بە یارمەتی یەزدان بەره‌کانی رۆژناوا لە دوورمن پاک کرایه‌و، لەبەر ئەوە لەم کلێژمێرەو دەست دەکەین بە پاک کردنەوێ ئەم هەرتیمه‌ و پشت بەخوا زۆری پێن ناچن هەر چی ناپاکیتیک هەیه‌ لە کوردستان، لەگەڵ دۆزمنه‌کان، پاکیان دەکەینەو»^(٣٥).

لە کەرکوک، کۆمه‌له‌یه‌کی تورکی هەبوو، پیرۆپاگندەئێ تورکایەتی لە کەرکوک بلالۆد کردەو، ئەوانه‌ نه‌ بە دەسلاتی فەیسەلی عەرەبی رازی بوون نه‌ بە دەسلاتی شیخ محمودی کورد^(٣٦) ئەو کۆمه‌له‌یه‌ ناوی «جمعیه‌تی مودافعی حقوق» بوو. نۆز دەمیر پەيوەندی لەگەڵ ئەو کۆمه‌له‌یه‌ بەتین بوو. لە وەلامی نامەیه‌کدا لە بارەئێ شیخ محمود، نۆز دەمیر دەنوسێ: «من لەگەڵ ئەودەشا كە بە شیخ محمود خۆی متمانەم هەیه‌ باوەر ناکەم كە بیر لە خراپه‌ بکاتەو و یا بەرامبەر نێمه‌ دلێ گۆڕی بێ... زیتەر لە راستی و دۆستایەتی بەرامبەر تورک دوانه‌کەوتەو. هەندێ بێ نیشتمانی خەلکی سلیمانی خەریکن تەفرەئێ بدن و بیتخەنه‌ سەر بیری دۆزمنایەتی لەگەڵ تورک^(٣٧) شیخ محمود لە نیتوان بەرداشی ئینگلیز و تورکه‌کان دا بوو. تەواو لە ئینگلیز بێ نومیئێد بپوو، دەشی زانی تورک سەربه‌خۆیی بە کوردان نادەن. بەلام لەگەڵ ئەودەشا نامادەنه‌بوو. بەچۆکدا بێ، بۆیه‌ برباری دا جارتیکی ترکه‌ ئینگلیز شەری بەسەردا بسەپینێ، بەرگری بکا و لە خەباتی عەسکەری و سیاسی و رۆشنبیری خۆی لە دەرەوئێ سلیمانیئێش بەردەوام بێ. لە ناست هەلوێسی

شیخ محمود - شەر نه کردن له گهڵ نۆزدهمیر بێ راگه یاندنی سه ریه خۆبی کوردستان- له ۱۹۲۳/۲/۲۹ دوو فرۆکه ی به ریتانی هاتنه سه ر سلیمانی، پریاسکه یه کیان فری دا، دوو بۆمبایش به دوا ییدا. له ناگاداری یه که ناوا نووسرا بوو:

اعلان بو شیخ محمود افندی

9

ههلق سلیمانی

خبرتان بهیت که اگر پش نیمه رۆی رۆژی یکشنبیه بیست و پینجم ام مانگه (مطابق بیست و یکم شوال) شیخ محمود افندی ل چمچمال یا لکرکوک دخالت بکات بومباردمان مرکزی سلیمانی اجراء نا کریت بلام اگر حتی او وقته دخالت نکات بومباردمانیکی شدید واقع ده بیت»^(۳۸) له

شیخ محمود و خه لکی سلیمانی چاوه دێ بوون ئینگلیز به یاننامه ی نازادی رابگه یه نێ، چونکه پیشتر هه ره له سه ر سالی ۱۹۲۳ هه ردوو حکومه تی به ریتانیا و عێراق به ئینیان دا بوو که «حکومه تیکی کوردی» له و شوێنانه داده مه زێتێن که له سنوری باشوری کوردستان دایه^(۳۹) شیخ محمود، ده یزانی بچێ بۆ به غدا بۆ کورد هیچ به هیچ ناکات هه رو ده ا ده یزانی ئینگلیز جدی یه له بۆمبارانکردنی سلیمانی دا، بۆیه بریاری دا ناو دندی شار چۆل بکات. ئینگلیز سلیمانی له ۱۹۲۳/۳/۲ بۆمبارانکرد، نۆزدهمیریش له ۱۹۲۳/۴/۲۲ له ره واندز کشایه وه. له و هێرشه دا ئینگلیز توانی هه ندێ له سه رکرده عه شایری یه کانی وهک رهزا بهگ و عبده الرحمن پاشا - که نه دمۆندز به «براده ره کۆنه کانی خۆی» ناویان ده با- له دژی شیخ و نۆزدهمیر به کاربێنی^(۴۰). ده رچوونی شیخ له سلیمانی و نۆزدهمیر له ره واندز، له یووی عه سه کهری و سیاس یه وه به قازانجی شیخ سو رایه وه، چونکه وهک نه حمه د خواجه له «چیم دی» به رگی دوو مه دد نووسی «نه و عه شایه رانه ی کۆمه کی نۆزدهمیر یان کرد بوو له سه دی (۷۰) ی گه رایه وه بۆ ناو سو پاکه ی کورد و لای شیخ محمود هه تا خودی نۆزدهمیریش له نیسانی ۱۹۲۳ به (غفور خان) و سه رۆکیکی تری (ناکو) دوه نه م نامه یه ی نارد بۆ شیخ محمود:

«دەستان ماچ ئەگەم ئارەزووی یېنىنانم ھەيە چارەنە ئى فەرمانتانم -
ئۆزدەمىر»^(۴۱)

دوای چوار سەعات كۆيۈنەودە لە گەل ئۆزدەمىر لە ئەشكەوتەكانى شىخ باخ، بربار درا كە ئۆزدەمىر لە كۆيە و رانىيە دەكشیتەودە و دەچیتەودە (كانىيە رەش). دەرکردنى ئۆزدەمىر لە ناوچەكەدا يەكتى لەو مەرجە سەردەكيانە بوو، كە نینگلىز داواى لە شىخ محمود دەكرد، بەلام پاشا ئەودى شىخ بە شىتوبەكى دېلۇماسى ئۆزدەمىرى ناچار كەرد، ناوچەكە چۆل بىكات، ئەوا نینگلىز لەسەر كارى داگىركارانەى خۆى ھەر بەردەوام بوو تا لە ۲۸/نایارى ۱۹۲۳ بە يارمەتى ھەندى عەشایەرى كوردى سلىمانى كرت رۆژى دواتر «عبدالحسن السعدون»ى سەرۆك وەزىرائى عىراق بەياودى ھەندى ئەفسەرى راوتىركارى بەرىتانى گەيشتە سلىمانى، ھەر زوو كۆمىسيارى بالاي نوئى نینگلىز لە عىراق ماستر ھەرى دۈبىش گەيشت^(۴۲)

ھەر پاشا گرتەنەوى رەواندز، ئۆزدەمىر پەيۋەندى لەگەل ھەكارى پىچرا و خۆى لە بەردەم ھەلوپىستىكى سەربازى ھەساس دۆزبەودە، بۆيە پىتچگە لە كىشانەودە بەردەم ئىران ھىچ چارەسەرتكى تىرى بۆ نەمايەودە. دەسلەتدارانى ئىرانىش پاشا ئەودى ئۆزدەمىر و مېلىشياگەيان چەك كەرد ئەوجا رىيان پىدان بگەپنەودە توركيا. ئۆزدەمىر لە ۱۹۲۳/۵/۱ دا گەيشە وان. ئەو پاشەكشەى ئۆزدەمىر بۆ (وان) كۆتايى بە ھەموو چالاكپەكانى توركيا لە ناوچەكەدا ھىنا^(۴۳). بەمىجۆرە ئەو ئۆزدەمىردى دىيەويست بەزەبرى دېلۇماسىيەتى خۆى و ھىزى عەشایەرى كوردى باشورى كوردسان لە «بىنگانە» پاك بىكاتەودە و بىلەكىنى بە توركيا لە بەردەم چەند ھىرشىكى نینگلىز دا بەچۆكدا ھات. گرتەنەوى سلىمانى و نەمانى ئۆزدەمىر لە ناوچەكەدا، دەرەفەتتىكى لە بارى بۆ ھىزى داگىركارى نینگلىز و ھەردەب رەخساند كە بىر لە لكاندننى ھەموو وبلايەتى موسل بە عىراق ھەردەبى بەودە بگەنەودە. لە ئاكام ددگەينە ئەم نەجمەى كە پرۆ پاكندوى كەمالى يەكان لە كوردستانى باكور و ئۆزدەمىر لە باشور لە ماۋدى ۱۹۱۸-۱۹۲۳ ھەر بۆ دەمكوتردنەردە، و بى دەنگ كەردنى دەنگى بزاقتى نەتەوايەتى كورد بوودە^(۴۴)

نتیجه‌ام:

- ۱- لدم کورته لیکولینه و هیله‌دا ندم نه‌نجامه به‌دست هیتراون:
- ۱- می‌تجهر نونیل و نۆزه‌دمیر نۆتینه‌ری نینگلیز و تورکیا هیج مه‌به‌ستکی تریان نه‌یووه.
- ۲- نونیل باوهری به‌ حوکی ناراسته‌وخۆی به‌ریتانیا هه‌برو له‌ کوردستان به‌واتای که‌ستکی وه‌ک شیخ محمود به‌رۆه‌وندی نینگلیز له‌ ناوچه‌که‌دا بیاریزی. هه‌ر که‌ ناشکراوه‌و. که‌ شیخ (به‌شیخانی) و «ناحایاتی» رازی نی به‌ ده‌یه‌وئ «سه‌رۆکیکی کورده‌» بێ خاوه‌ن ده‌وله‌ت بێ. نه‌وا نینگلیز له‌ «حوکی ناراسته‌وخۆ» به‌شیمان بوونه‌وه و حوکی راسته‌وخۆیان به‌ به‌سه‌ند زانی. هه‌ر که‌ می‌تجهر سۆن -حاکمی سلیمانی نه‌یتوانی عه‌شایه‌ری کوردی به‌ ده‌وری «ده‌سه‌لانه‌که‌نی» خۆی کۆیکاته‌وه. له‌ ناگامیش هه‌ندێ عه‌شایه‌ری کوردی به‌ لای تووک دا چوون. نینگلیز ناچار بوو شیخ محمود بکه‌ه‌نیته‌وه. نه‌مجارده‌ش که‌ شیخ داوای «مه‌لبیکایه‌تی» کرد. نینگلیز به‌ریاریان دا باشۆری کوردستان به‌ عێراقی عه‌ره‌بی بلکیتێ. له‌ کۆنگره‌ی لۆزان بۆ نه‌وه‌ی ویلایه‌تی موسڵ له‌ کورد به‌سن. نه‌وا نینگلیز ژماردی کوردی له‌تاوچه‌که‌دا زۆر که‌م کرده‌وه و ژماردی عه‌ره‌بی له‌ خه‌مهلاندنی عه‌ره‌به‌کان زۆده‌تر کرد.
- عه‌ره‌به‌کانیش چاک ده‌یانزانی که‌ باشۆری کوردستان به‌شینک نی به‌ له‌ عێراق. به‌لام له‌ به‌ر هۆکاری نه‌وت و ده‌سه‌لات و هه‌ره‌شی شیعه‌کانی باشۆری عێراق. شان به‌شانی نینگلیز هه‌به‌تیار کرد: بۆ نه‌وه‌ی ویلایه‌تی موسڵ بکه‌نه‌ به‌شینک له‌ ده‌وله‌ته‌که‌یان -عێراقی زۆره‌ ملن. له‌وه‌ قوناغه‌دا ناشۆریه‌کانیش ته‌واو که‌وتبوونه‌ ژێر دیباگۆیه‌تی به‌ریتانیا له‌لایه‌ک شه‌ه‌ری کوردیان ده‌کرد. له‌ لایه‌کی تریشدا ده‌یانگۆت موسڵ بایته‌خشی گۆنی ناشۆریه‌کانه‌. بۆیه‌ ده‌بێ حکومه‌تیکی ناشۆری سه‌ربه‌خۆ له‌ ویلایه‌تی موسڵ دا به‌ه‌زێ.
- ۳- که‌مالی یه‌گان برفاتیکی کۆلۆنیالی بوون. له‌ به‌نه‌ردندا یزافیتیکی «نا‌دینی» بوون. به‌لام به‌ناوی دینه‌وه‌ توانیان چی بێن خۆیان له‌ باکوور بکه‌نه‌وه‌. هه‌ر که‌ ته‌واو کۆنترۆلی یاکوور و تورکیا یان کرد له‌ ڕێگای یاده‌ری «هه‌ناردنه‌» ده‌ره‌وی شۆرش بۆ سنۆره‌کانی به‌عینی میلی.» که‌ره‌کیان بوو باشۆریش بکه‌نه‌ ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیان.
- ۴- نۆزه‌دمیر ده‌یه‌وست «که‌مالیه‌ت» له‌ باشۆر بلاویکاته‌وه‌ له‌وه‌ ڕێگایه‌ش دست بکا به‌ کۆلۆنیاکردن و تووک کردنی نه‌وه‌ به‌شی کوردستان. له‌ نامه‌کانی بۆ شیخ قادر و شیخ محمود ته‌واو ستراتییه‌تی خۆی ڤوون گرۆته‌وه‌.
- ۵- رازی بوونی نۆزه‌دمیر به‌ که‌شانه‌وه‌ له‌ کوردستان نه‌و کاته‌ بووه‌ که‌ هیتزه‌که‌نی ته‌واو له‌ ژێر فشاری عه‌سکه‌ری نینگلیز دا یوو. هه‌روه‌ها زۆریه‌تی ته‌وه‌ عه‌شیره‌تانه‌ی پێی له‌ خه‌لخه‌تابوون که‌رانه‌: ده‌ لای شیخ محمود -به‌واتای نه‌که‌ر ناچار نه‌یا له‌ کوردستان نه‌ده‌کشایه‌وه‌.
- ۶- نوکه‌که‌کان له‌ باش نه‌مانی نۆزه‌دمیر له‌ باشۆر ده‌سته‌به‌رداری نه‌و ناوچه‌یه‌ نه‌یوون. بۆیه‌ له‌ کۆنگره‌ی لۆزان به‌بیاتووی نه‌وه‌ی ویلایه‌تی موسڵ ولاتی عه‌ره‌بان نی به‌. نه‌وا ده‌بێ به‌دریته‌

(٢) حلال نهقی، خهباتی گهلی کورد له یاداشتهکانی نه‌محمد نهقی دا، دا به‌غدا، ١٩٧٠، ل. ٥٦.

(٣١) سەرچاوهی (١٩)، ل. ١٤٦.

(٣٢) سەرچاوهی (١٦١)، ل. ٢٧.

(٣٣) سەرچاوهی (٩١) هه‌روه‌ها سەرچاوهی (١٦) و (١٧).

(٣٤) سەرچاوهی (١٦)، ب. ٢٥.

(٣٥) خلی حلیل و آخرون، الحركة الكردية في العصر الحديث، بیروت ١٩٩٢، ص. ١٢٧.

(٣٦) سەرچاوهی (٩١)، ل. ٢٢؛ ره‌فین حیلمی، لایه‌ره ٣٢-٣٣ی به‌شی دوره‌می یاداشته‌کانی دا له‌و

وه‌سه‌دا که تورک و ئینگلیز خه‌ریک بوونه مالی کوردیان وێران ده‌کرد. نو به‌راشکاری وه‌شی

رژناکبیری وه‌ک خزی و هه‌ندیکی تر ناوا پاس ده‌کات: «من له‌و ده‌مه‌دا... له‌گه‌ل ماچه‌ مسته‌فا

ه‌زێنی سه‌که‌سه‌م و توفیق وه‌شی و هه‌ندێ له‌ زه‌سه‌ کورده‌کانی تر تازه له‌ نه‌سه‌سه‌مه‌بوول

ه‌انبوو نه‌وه‌، نه‌وان له‌ گه‌ل نه‌وانا که‌ نه‌به‌ینه‌وه‌، زۆری که‌ نه‌به‌ینه‌وه‌کانمان له‌ مالی توفیق وه‌شی ری

نه‌که‌وب. سه‌وا سی دورودریزی رسته‌تانه‌مان به‌سکاڵ و پاس و هه‌والی نه‌و وێه و به‌ خولونه‌وه‌

به‌زم و سازنه‌می نه‌هه‌ده‌ سه‌ره‌.

(٣٧) سەرچاوهی (١٩)، ل. ١١٦.

(٣٨) به‌وانه‌: پین ره‌ش، ل. ٣؛ خواجه، ل. ١١٦؛ ره‌فین حیلمی و لازاریف، ل. ٢٢١.

(٣٩) سەرچاوهی (٩)، ل. ٣١.

(٤٠) سەرچاوهی (٢)، ل. ١٥٧.

(٤١) سەرچاوهی (١٥)، ل. ١٢؛ هه‌روه‌ها (٢) ل. ١٥٧.

(٤٢) سەرچاوهی (٢)، ل. ٢٠.

(٤٣) سەرچاوهی (١٦)، ل. ٥٩٩.

(٤٤) سەرچاوهی پێشور ٥٦٥: هه‌روه‌ها سەرچاوهی (٢)، ل. ٢٠٢.

(٤٥) سەرچاوهی پێشور

(٤٦) سەرچاوهی (٨)، ل. ١٦.

(٤٧) سەرچاوهی (١٦١)، ل. ٦١-٦١١.

(٤٨) سەرچاوهی (١٧)، ل. ١٤٧-١٤٨.

(٤٩) زۆریه‌ی سەرچاوه‌کان ده‌قی نه‌و به‌یاننامه‌یان به‌لاوکه‌رده‌وه‌.

(٥٠) سەرچاوهی (١١)، ل. ٢٣.

(٥١) سەرچاوهی (١٧)، ل. ١٦.

(٥٢) سەرچاوهی (٤)، ل. ٢٣.

(٥٣) سەرچاوهی (٨)، ل. ٤٧.

(٥٤) شاکر خه‌ساک، الکورد و المسألة الكردية، به‌غدا ١٩٨٩، ص. ٤١.

پیش نهووی نینگیز دهوله تی عیراقدامه زینتی حکومه تیکی کوردی له سلمانی دامه زاند

له گهرمه ی نهووی یه کمکی جیهاندا بهریتاباو فرهنسا له رینگای سایکس و بیکز وه نه خنه
هکیان دارشت بۆ دابنش کردنی دهوله تی عوسمانی. به حوکمی بالادهست بوونی روسیا له
ناوچه کهدا نمواهره یک له (سایکس) و (بیکز) توانیان (سازانۆف) ی روسیش رازی بکهن به
یروکه ی نهو پرۆزه یه نهو پرۆزه نیستماریه له میژودا به پیمانی سایکس بیکز ناسراوه.
به گوهره ی پیمانی سایکس بیکز نمو - سهارهت به عیراقی نهمۆ - باشور و ناوه پراسنی عیراق بۆ
لینگیز دانرا بوون ههرچی ویلایمتی موسل یاخود خواروی کوردستان بوو نهوایۆ فرهنسا
دانرا بوو. به لام که لینگیز به تنهوای باشور و ناوه پراسنی عیراقی داگیر کرد ههروهها ههندی له
خواروی کوردستانی داگیر کردو ههتا گهیشه نهووی له ۱۹۱۸/۱۱/۱۹ بهواتای دوا ی ناگیرهس
مژدورۆس ۱۹۱۸/۱۱/۳۰ موسلی داگیر کرد نهو امهرامی خۆی لهودا گیر کردنه ناشکرا کرد.
نهو لینگیز هه پش پیمانی سایکس بیکز ییری لهو کردۆ نهو که دهست به سهر هه
ناو چه کهدا بگری گهنهونی ههیی، نهو نه چرچل هه له سال ۱۹۱۳ و نویستی: دهیی بین به
خواهه نهوت یان هه رهج نهیی دهیی کۆنۆزی نهو نه نهوته بکین که دهانهوئ بونی نهوت له
ناوچه کهدا وای له لینگیز کرد که بیر لهو به کانهوه فرهنسای هاو پیمانی رازی بکات و واز له
ویلایمتی موسل بیی. هه لهو پنهو دانگهوه له گۆنگره ی سان ریمۆ (لونیډجۆرج) ی سمرۆک
وهزیرانی بهریتانیا توانی (کلیمه نسۆ) ی سهرۆک وهزیرانی فرهنسا رازی بکات واز له موسل بینتی
نهو سا کلیمانسۆ نرخه نهووی نهدهزانی که به بهریتانیای دابوو، به لام که زانی له دهست دانی
ویلایمتی موسل زیانیکی زۆر گههره به بۆ بهرۆ وهه ندیه کانی فرهنسا نهواله ۱۲۲ مابسی ۱۹۱۹
به لونیډ جۆرجی وت: نه گهر عانزانیا به نهو نهو نهو به نرخه نهو اقهت دهست به مرداری
نهو بهروم

بهه جۆره نینگیز به دهیمی حوکم کردنی ههرسی ویلایمتی به سرا و به غدا و موسلی بۆ خۆی
فۆرخ کرد، پیکهاته ی قهومی و مهزههبی نموسی و بلا بهته تهو او نینگیزی هه راسان کردبوو.
سهرهتا نینگیز به ناچار ییری له حوکم کردنی ناسته و خۆ کردهوه، نهو جۆره نهزامی کاتی

خوای نه بیوان دهو یمنی خو کمانی و میره دانی نوزده پخیرنو دهه ترا. . . . . ی رور پس برور بر. . .
 نزیکی سئ سمد سال دهو لهت و میره کان بی شهر بوون له گئل یمک . لیره ده دهبی سمرغی نموه
 بدهین که شیخ مهجود پیش نهوی نینگلیز کهرکوک داگیر بکمن نامه ی بز سمرانی نینگلیزی
 ناردوهو داوای کرده کمنو بز حوکمداری کوردستان بناسن.

نهمش بلگیمه کی کز نکریمه تیه که شیخ خزی داوای لهنینگلیز کردوه که به پاسهاردی لهوان
 بی نه حوکم دارنک بانگاشمیهی جاران باو بوو که گورابه شیخ توفه ی له گئل نینگلیز نه کرده ،
 چونکه لهوان کافر بوون ! له بهرامهر نهوه دا ویلسن خزی له یه کی دیسمهیری ۱۹۱۸ دا چوو بز
 سلیمانی و چاوی به شیخ و سروزک عهیرهت و پیاو مافولانی ناوچه که کهوت . لهباش نهو دیساره
 ویلسن شانلنکی بهسروزکایمتی منجمر نوئیل ناردده سلیمانی بز نهوی نیداریمه کی کوردی
 بهسروزکایمتی شیخ مهجود دایم زرنی نوئیل به زمانی فارسی لهبردهم خه لکی سلیمانی دانی به
 حوکمدار یمنی شیخ مهجود دانا.

نهو دهه ی نینگلیز شیخ مهجودی کرده حاکمی کوردستان لهوا میر فیسل نیک ههر له
 عیراق نهبوو به لکو حاکمی سوریا بوو. میر فیسل له ۱۹۱۸/۱۰/۲۲ ههتا ۱۹۲۰/۱۷/۲۵ ههتا
 منم له کتیک له سوریا دامه زرانده بوو ، هیچ گرینگی به عیراق نهدهدا ههتا ههتلئ سمرچاوه
 نامازه بهوه ده کهن که خزی نییمنی باشی به خه لکی عیراق نهبووه به لام ههر که لهره نیه کان له
 سوریا دهریان کرد لهوا نینگلیز پیش چونکه شهریف حسین پشگری نینگلیز ی کردبوو له
 دزی عوسمانیه کان لهوا به کینی نهوی دابوئ که بیکا بهیری ههر دوو ویلا یمنی بهسرا و بهغدا

ههر که نینگلیز جی یه خزی له ناوچه که قایم کرد به بیانیوی نهوی شیخ مهجود یمنی له بهری
 خزی زیاتر را کیشاوه ، لهوا بیران لهوه کردهوه که منمو ناوچه که له ژیر حوکمی راستو خزی
 نینگلیز دانی نیک ناراستو خز ههرچی شیخ بوو وارهفتاری ده کرد که حوکمداری هممو
 کوردستانه بهتاییمنی خواروی کوردستان ، به لام نینگلیز به چاوی شیخ سروزک عهیرهت
 تمعاشی شیخی ده کرد، نهمه وای کرد بهرزه وهندی نینگلیز و شیخ دز بهیه که بههسن . له ناکامدا
 شیخ له نیاری ۱۹۱۹ له دزی نینگلیز راهیری به لام له حوزهیرانی ۱۹۱۹ دا راهیرینه که
 سرکوت کراو شیخیش له کوتایی بزهیدنستان دورو خرابهوه. له بهشه عهره بهیه کی عیراقیش دا
 نهو عهره بهانه ی به مزه مبی شیعهن ، چوار قاتی عهره به کانی ناوهندی عیراق پیکدنسن نهو

شیعانهش ده کهل نیرانیه کال هاو مذهب بوون ، ههروهها نهوهکیچی دهویری زورسی ههوی
عیراق که له حوزهیرانی ۱۹۲۰ دا لهدزی ئینگلیز بهرپابوو ، نهوه خزی له خزیدا شیری
شیعهکان بوو له دزی ئینگلیز نهو عهدهبانهی به مذهب سوندن نهوا تمنا له ۱۵٪ ی عیراقیان
پیکدههیناو کوردهکانیش ۲۸٪ عیراقیان پیکدههینا ، بۆیه هندی سهرچاوه نامازه بهوه دهکه
که ئینگلیز وهک پالیشیک بۆ عهدهبانهی نارهراستی عیراق - که گوی رایهلی ئینگلیز بوون -
ولاتی کوردانی کرده بهشیک له عیراق بۆ نهوهی هاوسهنگی شیعه له عیراقدا بهرامبهه سونهکان
بی ههروهها به حوکمی نهوهی ئینگلیز ئومیدیکی زوری به نهوتی عیراق ههبوو - به
کوردستانیشهوه - نهوه هۆکاری نهوت پای به کهسیکی وهک چههرچل ناوه کهبیر لهوه بکاتهوه
ههرسی ویلایهتی بهسرا و بهغدا و موسل له دهولهتیکدا کۆ بکاتهوه سههارهت به کوردان نهوا
ئینگلیز پاش دامرکاندهوهی راهبرینهکی شیخ مهجود ، به جدی بیری لهوه کردهوه که
راستهوخۆ حوکمی ناوچه که بکات ههه بۆیه میچهه سۆنی کرده حاکمی سلیمانی و نهدمزندی
کرده حاکمی کهوک و کاپتن های کرده حاکمی ههولیر و کۆلۆنیل لېجمانی کرده حاکمی
موسل . بهمهش زیاتر میچههسۆن بۆ نهوهی کاریگهیری شیخ مهجود لهسهه رهوتی رووداوهکان
لهلای کوردان لاواز بکات نهوا ((پیشکوهتی)) دهرکرد و روناکیرانی لهوهلاو کرایهوهنزیک
کردنه وهک وتمان شۆرش شیعهکانیشی دههکوت کرد جا بۆیه له حاکمیک دهکهرا که
حوکمی ههرسی ویلایهت بکات له تشرینی بهگمی ۱۹۲۰ دا کۆمیساری بالا له بهغدا داوای
له عهدهولرهمانی نهقیبی پیاو ماقولی بهغدا کرد که حوکمهتیکی عهدهبی لهزیر راسپاردهی بهریتانیا
دا بهمزینی . دامهزراندنی نهو حوکمهتیش خزی لهخزیدا سهههتایهک بوو بۆ لکاندنی خواروی
کوردستان بهو حوکمهتوه . بۆ مهسهریونی نهو پرۆسیهش ئینگلیز لهسهریکی عهدهبی (سۆنی)
دهگهرا.

لهو بارهوهیه وه چههرچل بۆ حوکمهتی لهندهن دنوسی که نهو دهگهل میر فیههلی کوری
شهریف حوسین و توریژی کرده و تانییهتی میر فیههلی رازی بکات کهبی به پادشای عیراق
ئینگلیز وای بیچاک بوو که بۆ کاریکی واکۆنگره یهک له قاهره بهسهری نهوهبوو له
۱۹۲۱/۱۳/۱۲ دا بهشداری چل کهسایهتی یاخود چههرچل واتنی (چل دز) کۆنگرهیهک له قاهره

سازدا

کار نامه‌ی قاهره نم پابغانه‌ی خواروهه بوو

۱- کم کردنوهی خمرجی بهریتانیای گهوره لمعیراق .

۲- باسی نموانه‌ی خوږیان بۆتهختی پاشای عیراق پالوتوه

۳- مهسهله‌ی کورد.

۴- لمشکری داهاتوی عیراق بریار درا که بۆ بهادشا کردنی میر فیسئل راهرسیمک لمه‌رناستی همرسی ولات بهکری . کورده‌کانی سولیمانی بهشداری نمو ده‌نگدانه‌یان نه‌کرد له‌که‌مرکوک (۲۰) مزبته ده‌نگیان به میر فیسئل دا به‌لام (۲۱) دزی بوون کورده‌کانی که‌مرکوک ده‌یانوست حوکمه‌تیککی کوردی دابجه‌زری به‌لام همندی خانه‌واده‌ی که‌مرکوک کی که‌خوږیان به تورکمان ده‌زانی نموا نه به میر فیسئل رازی بوون وهنه به حاکمیککی کوردی.

ه‌ردوو لیوای ه‌ولیر و موسل نموا به‌ممر جمه ده‌نگیان به‌میر فیسئل دا . معرجه‌کانیش اراستی کوردو که‌مینه‌کان بوو ه‌دروها به‌مزی بونی که‌ماسیه‌کان له‌رواندز و رانیه‌ نموا نمو یو نانه به‌شداری نمو ده‌نگدانه‌یان نه‌کرد

پاش نموه‌ی له‌۹۶٪ ده‌نگه‌کان به پادشایه‌تی میر فیسئل رازی بوون نموا لۆرانس عه‌ره‌ب به‌میر فیسئل راگه‌یانده‌ که‌نمو ده‌بی به‌پاشای عیراق و له‌ناکاو میر فیسئل به‌پاڤۆری به‌ریتانی BrooNorth له‌ ۱۹۲۱/۱۶/۲۳ دا گه‌بشته به‌سراو ، له‌ ۱۹۲۱/۱۶/۲۹ گه‌بشته به‌غدا ، له‌ ۱۹۲۱/۱۷/۵۴ دا له‌جمه‌نی وه‌زیرانی عیراق ده‌نگیان به‌میر فیسئل دا ، پاش نموه‌ی میر فیسئل ازی بوو که عیراق بی به حوکمه‌تیککی نیایی دیموکراتی و ده‌ستوری نموا له‌۲۳ ی نایی ۱۹۲۱ دا اجی پاشایه‌تی له‌شایلۆغانیککی ره‌سمیدا له‌میری میر فیسئل نراو تا کام عیراق بوو به‌ده‌و له‌تیک له‌یککی له‌پاشان پاش مشو مریکی زۆر له‌کۆنگره‌ی لۆزان و کۆمه‌له‌ی گه‌لان ، به‌زه‌بری بالاده‌ست رونی نینگلیز کۆمه‌له‌ی گه‌لان له‌ ۱۹۲۵ دا بریاری لکاندننی خواروی کوردستانی به‌عیراقوه‌ دار به‌ه‌می له‌ ۱۹۲۶/۱۷/۱۸ ه‌یلی بروکسل بووه‌ سنوری جیا که‌روه‌ی ی تورکیا و عیراق ، به‌لام ه‌مر رنوه‌ی نینگلیز جی ی پی له‌ ناوچه‌که‌دا ه‌م‌یعینی پاش بریاری لکاندننه‌ که‌ دوو مەرجی له‌ گه‌ل یاره‌که‌دانا:

۱- عیراق بۆماوه‌ی ۲۵ سال له‌زیر نیتیداب یی .

٢- دهبی ویست و نارهزوی کوردان له بهرجاو بگیری زمانی کوردی رهیمی بی لهدادگاو قوتابخانهکان.

هه چهندهسمرۆک وهزیرانی عیراقی نهوسا له وتبهکداوتی دهبی مافی کوردان بهدیهن فهرمابهر لهخۆیان لهناوچهی. خزیان دابهزنین و دهبی زمانیان بیتهمزمانیکی رهیمی وهدهبی مهالهکانیان لهقوتابخانهکانیان به زمانی خزیان بخوینن، لهسهردهمی پاشایمهی دا مافهکانی کوردبهریتیپوون له دامهزاندنی لهدام ودهزگاگان و خویندنی بهزمانی کوردی لهمهندی شوین ههروهها کورد نویتمهی ههبوو لهبهرلهمانی عیراقیدا، زۆر جار وهزیری کوردیش لهههزارهتهک لهدوابیهکانی عیراق داههبوو هیمهی وناسایش تارادهیهک بهرقهراپوو بهلام ههلویستی دهولت لهبهرابههر مهسهلهی کوردا نهوا هیچ گۆزانیکی بهخۆوه نهدی ونهوان کوردیان بههاولاتیپلهدوو دهزانی ناماده نهپوون به شیوهیهکی ناشتیانه چارهسهری مهسهلهی کورد بکهن، بۆیه ههر له دامهزاندنی دهولتی عیراقهوه شیخ مهحمودو شیخ نهحمهدی بارزانی و مهلا مستفای بارزانی له پیناو دابین کردنی مافهکانی کورد راههپوهن

بۆنهم برسهنهمعاشای نهم سهرچاواه کراون

١- د. حامدمهرد غیسی المشکله الکوردیه فی الشرق الاوسط - مصر ١٩٩٢

٢- بیت شمویل الاشورون فیالمز الصلح باریس ١٩١٩ . دهوک ٢٠٠٠.

٣- مهلام ناوخۆش هوکارهکانی لگاندنی ویلایهتیموسل - ههولیر ٢٠٠٠

٤- مگولاری الملف العرالی العدد(١٠٤) ناب ٢٠٠.

ئاۋەزۈك

- بېشەمكى ۲۱
- لەمەنەيمانى سايكس بېكۆۋە ۲۲
- رېكەۋىتنامە سايكس بېكۆيان ۲۳
- پەيمانى سېفەر يەكەم پەيمان بوو ۲۴
- پەيمانى لۇزان ۱۹۲۲ ..... ۲۵
- پەراۋىزەكان ۲۶
- مەسەلى كوردلەنپوان مېجەرنونىل وئۆز دەمىر ۲۷

بېشى يەكەم

- مېجەرنونىل و مەسەلى كورد ۲۸
- ئېنگىلىز ۋەمان رەۋايى ناراستوخۇ كوردستان ۲۹
- مېجەرنونىل و كورد ۳۰
- پەراۋىزەكانى بېشى يەكەم ۳۱

بېشى دەمەم

- ئۆز دەمىر و مەسەلى كورد ۳۲
- نەگەرەكانى سەرگەمونتى بىزلى كەمالىكان ۳۳
- رەۋىش باشورى كوردستان يەرلەھاتنى ئۆز دەمىر ۳۴
- ھاتنى ئۆز دەمىر ۳۵
- كەسايەتى ئۆز دەمىر ۳۶
- نامانچى سىرتىزى ئۆز دەمىر لە كوردستان ۳۷
- پەراۋىزەكان ۳۸
- بېش نەمە ئېنگىلىز دەۋلەتى غېرىق دېمەزىنى ھۆكۈمەتتىكى كوردى ۳۹
- لە سەيمانى دامەزەند ۴۰